

28. 1257 *Stephanus D. gr. Rex, primogenitus Illustris Regis Hungarie et Dux Transilvanus stb.* V. István ifjabb királynak privilegiuma Johannes Latinus utódjai számára, mint az első függelékben 4. sz. a.

29. 1265 *Stephanus d. gr. junior Rex Hungarie, Dux Transilvanus stb.* megerősíti Lőrincz vajdának 1248-ki okmányát, mint fentebb 26. sz. a.

30. 1266. *Stephanus D. gr. junior Rex Ungarie, Dux Transylvanie stb.* védlevél a »hospites de Karako et de Igen« számára. (Teutsch és Firnhaber id. m. 83. l.)

31. 1268. *Datum in Rodna in vigilia Thome Apostoli. Nos Judices et Jurati de Rodna stb. quod Comes Rotho cum bona voluntate omnium suorum amicorum et heredum, — — — sui Comitis Heuchmanni, scilicet filie sue Margarete vendidit suas possessiones Comiti Henrico filio Brendlini et suis heredibus stb. Nomina vero ipsarum possessionum hec sunt: Primo turris lapidea, et domus lignea apud turrim, et curiam circum munitam cum fundo; item molendinum ultra aquam Zhomos; item casam integraliter, et duas curias, et omnes agros sub castro; item medias partes argenti fodinarum undique locorum, quas ad Comitem Rothonem novimus pertinere stb.* (Fejér id. m. IV. k. 3. r. 480. l.; Teutsch és Firnhaber id. m. 89. l.).

TRENTSINI

CHÁK MÁTÉ

ÉS

KORTÁSAI

BOTKA TIVADAR,

REN. TAGTÓL.

(SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.)

BUDAPEST, 1873.

EGGENBERGER-FÉLE M. AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(Hoffmann és Molnár.)

TRENTSINI CHÁK MÁTÉ ÉS KORTÁRSAI.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1873. június 18-iki ülésén.)

Midőn történelmünk téres mezején szétnézve, székfoglaló értekezésem tárgyát választandó valék s a még fölös számú megoldatlan kérdések és befejezetlen részletek közül választásom azon korszakra esett, melyben a főszereplés Trentsini Chák Máténak jut: tettem azt részint azért, mert ezen minden kortársainál egy fejjel magasabb hős életrajzával sok új s eddig ismeretlen tárgy jön napfényre; de tettem azért is, mert avatlan kezekből jött tárczaczikkek, encyclopaediai és folyóirati dolgozatok által Chák Máténak életrajza nem csak hézagosan, de elferdítve is jött közforgalomba; végre tettem ezen választást, mert hosszabb évek során Chák Mátéra vonatkozó adatok és okmányok gyűjtésével foglalkozván, hova tovább haladtam, annál inkább kezeim közé kerültek olyanok, melyek Chákot az ellenpárt és hazai történetíróink elítélésével szemben nem csak teljesebb, de jobb világosságba is tüntetik fel. Már azon gyűjtési foglalkozásom alatt érett meg bennem ama gondolat, hogy ha egykor sikerülend Chák egész életpályáját felderítő részleteket összehoznom, azokat egy kerek dolgozatban fogom az avatottak megítélése alá bocsátani, mit ime ezennel megkísérlek.

Chák Máté azon korszakban él és szerepel, melyet a fejtelenség szerencsétlen korszakának nevezünk, s mely Kun László uralkodásával kezdődvén, közel fél századig kísért; midőn Magyarország állami léte egy hajszálon függött, megmentve részint a közép osztályok józan ösztöne, de leginkább

a népek és nemzetek sorsa fölött örökös Isteni Gondviselés által.

Ilyen veszélyes korszakban adtak az egek néha nemzetünknek kivételesen mentő földi angyalokat, például egy Hunyady Jánosban. Sajnos, hogy Chák Máté, kiből annyi erő, ügyesség, hazaszeretet is volt mint amabban, nem volt ennek előfutója; minek pedig beillett volna, ha ősei nyomait, melyeket Gentilis bibornok tükörként eleibe tartott, híven követi. Mert ő, mint látni fogjuk, életpályájának két első hosszú huszonkét évi időszaka alatt, hazájának kitűnő hasznos fia, a nemzeti önállás és alkotmányos jogok tántoríthatlan őre és három király hű tanácsa és támasza volt. Vajha ezen utról (inkább mások mint saját hibájával) le nem tereltetett volna.

Chák életrajza nem másképp, mint kortársaié szövetségében egész és értelmes. Mindnyáját azonban, kikkel hosszú pályáján együtt vagy szemközt érintkezett, abba felvenni ezen értekezés határán túl menne; szorítkozom tehát csak né-mely főbbekre, kik az akkori események alakulására lényegesen befolytak. Van pedig köztük első sorban oly zártkörű családi csoport, mondhatnám nádori faj, vagy is mintegy született nádorokból álló, mely mint ellenlábosa Cháknak és hozzávalóinak, tárgyam keretébe eső s eddig homályos több részletet felvilágosítani van hivatva. Erre tehát kiváló figyelmet akarok fordítani.

Arra hogy azon korszakban, melyről szólok és mely a szónoklat és sajtó építő és romboló hatalmáról még mit sem tudott, nagy események fejlődjenek, a mindent uraló egyháznak a világi erővel egyesülése, vagy szemközt találkozása volt szükséges. Magyarországnak is jutott belőle. A fejletlenségi zavarok közt azonban, melyek az állami erőket hazánkban egyes hatalmasok kezeibe játszották, nagyban szerepelni rendesen csak azoknak lehetett, kiknek a nádorságig sikerült magokat felküzdeni, ezen fő polczon alúl országos nagy kérdésekben döntő hatást gyakorolni nem igen nyílt alkalom. A nádorsághoz jutni nehéz is, könnyű is volt. Nehéz a nádorság fénykorában; könnyű, midőn annak régi diósősége múlt fölben volt, vagy midőn nem csak évről évre, de rövidebb tartamokban jött szokásba nádorokat, néha egyszerre többet ne-

vezni s elboesítani. Innét a sok nádor középkori okmányainkban. És még is mind e mellett azon nyolczvannégy nádor közül, kiket Lendvay catalogja, vagy azon kilenczvenkettő közül, kiket Czech és Frankl nádori névjegyzéke Szent Istvántól II. Lajosig elsorol, egyetlenegy nádori utódot sem vagyunk képesek a most élő főúri családok közt felmutatni, sőt II. Lajostól 48-ig a nádori széken ülők sorából, — a Felséges Uralkodó Háza e számból kihagyva, csak hét most élő család van, melyek kebléből kerültek ki nádorok; kikről egyéb-iránt jól esik mondanom, hogy jeles férfiak valának, kik becsületökre válnak a most élő utódoknak; holott ellenben a kihalt nemzetségek nádorai közt elég selejtes találtatik, kiknek elenyészésük után nincs mit bánkódnunk.

IV. Béla, ki a nagy tatár catastropha után második alapítója országunknak és a vármegyék kifejllettebb alakulásának atyja, és kit a három Árpádházi nagy király után történelmünkben a díszes második sor méltán megillet, élte utolsó tizedében a palotanők és udvaroncok cselszövényeibe fonva, István fia, a koronaörökös ellenében, nem mint atya hibázó gyermekével bánt, hanem mint király bűnös alattvalója megfenyítésére fegyverrel lépett fel. Ez nagy hiba és sok rossznak okozója volt, mert az országot két pártra szakgatta és a király halála után hosszan tartó anarchia megvai akkor vették el.

Azon udvaroncok közt, kik ezen botrányos tüzet szíták a királyi házban, legnagyobb szerepet játszik Henrik nádor a Güssingi grófok családjából, ki többnyire »Bán« czimet is visel okmányainkban. Megrendítő véryomokat hagyott maga után, melyek sokszorozott szerencsétlenséget hoztak a hazára. Hozzá hasonló három fia volt, kik apjukkal a haza- és felségsértés minden nemében nem csak versenyeztek, de rajta túlnemenni is iparkodtak.

Történelmünk ezen gyász hírű család irányában nem oldotta meg eddigelő feladatát. Azt sem tudatja: honnét jöttek, hova lesznek, kikből állanak, szétszórta szerepeltetik őket, mint valami égi bolygókat, holott egy kikerekített zárt csoportot alkottak, és gyökerök a haza talajába mélyen van leeresztve, századokra kinyúló tartóssággal.

Kovachich Márton G. kinek a hazai legislatio nyomozásában nagyok érdemei, III. András törvényei magyarázása alkalmából a Gúszingi grófokat, Palma által tévútra vezetve, Goslep vagy Gosl név alatt lépteti fel a történetek terén, de az egy időben feltűnt két Henrikkal (apa és fiuval) annyira meggyűlt a baja, hogy az önszerezte zavarokból, minden szőrszálhasogató megkülönböztetések dacára sem tudott kilábolni ¹⁾. Wagner, ki a fő családok multját tüzetesen tárgyalta, sok botlásai sorában Henrikéket az Osl nemzetség Kanizsai ágából eredezteti ²⁾. Azóta a hibák maradtak, és csak Lendvayn meg Czechen kell esodálkoznom, hogy az őrizetökre bízott budai kamarai levéltár gazdag okmányaiból könnyen felderíthető vérségi összeköttetése ezen családnak figyelműket kikerülte. Kitartó nyomozások után nekem jutott a fáradság jutalma, Henrikék igazi nemzedékeit az első törzstől megbízható tisztaságban levezetni, mi abban központosul: hogy a Gúszingiek a nagy tekintélyű Hedervári ágnak testvér ága ³⁾.

Kézai és több hazai krónikáink ellenében, melyek Volfer és Henrik testvéreket a Hedervári és Gúszingi ágak törzseit Gejza vezér korában költöztetik hazánkba, biteles okmányok teljes világosságává teszik, hogy ezen beköltözés nem Gejza vezér alatt, hanem II. Gejza király idejében történt. A beköltöző Henrik testvértől, ki az akkori Győri szigetnek nevezett vidéket, hol Hedervár van: (vagy régiesen Hedrechvár) nyerte szállásul, származnak a Hederváriak (előbb de Hedrechvár); a másik testvértől Volfertől pedig, ki a küszini hegyet kapta szállásul, ered a küszini vagy Gúszingi ág. Ezen két ágnak testvérségét nem csak az általuk használt nemzetségi czimer és pecsét közössége, hanem az is teljes bizonyosságra emeli, hogy azt már több nemzedék és több század lefolyta után szétágazott utódok, még pedig nem pusztá elismeréssel, hanem nagy terjedelmű családi birtokok közös elosztása által szentesítették. Történt pedig ez a XV. század közepén, két jogerejű szerződés alapján, melynek egyikében

¹⁾ Suppl. I. k. 101—8.

²⁾ Collect. Genealog. D. I. 92.

³⁾ Nagy Iván Magyarország családai VI. k. 64.

Hederváry Lőrincz nádor a Gúszingi ágon levő, de a megszakadás szélén álló Tamási Henrik által ennek roppant javait holta esetére magának lekötötte, mivel, ugymond, ők a két ágon lévők egy közös őstől származnak; a másik egyezségi szerződésben pedig három évvel utóbb a Gúszingi ágon még virágzó Zekesői Herczeg vonal, a kimult Tamási Henrikhez közelebbi vérség czimén, ennek javaihoz igényt tartván, az eziránt támadott per lefolyta alatt, szintén a közös atyafiság alapján, Hederváry Lőrinczezel azon összes javakat megosztja ⁴⁾.

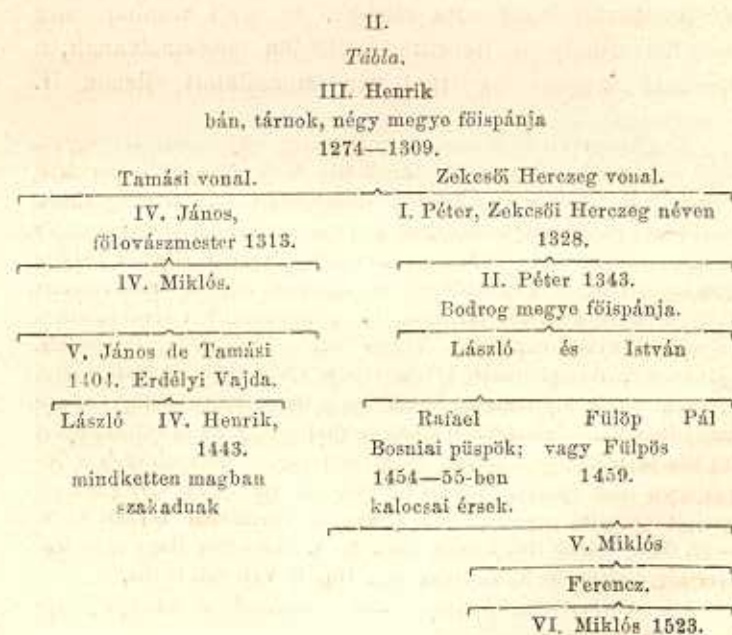
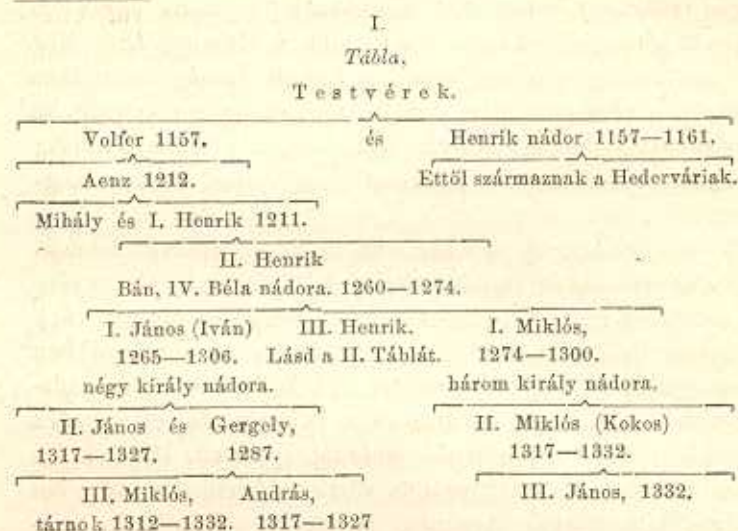
A Gúszingi ág nevéhez van kötve a családnak adományozott első szállási birtok története is. II. Gejza király ugyanis az ország nyugoti határszélén Vas megyében Kyseen vagy »Cuzin« (mikép az 1157-ki és 1212-ki eredeti okmányokban van írva) nevű hegyet vidékével a beköltöző Volfernek adományozván, az rajta favárát és a Benczés szerzet számára családi sirbirtokul használandó fazárdát építtetett. III. Béla király a Küszini favarat országos várrá erősíteni kívánván, helyette Volfer fiának Aenznek (Henznek) a Kapornaki apátság patronatusi jogát adta cserébe. Az alatt azonban míg Hencz fiai Mihály és Henrik a külföldön tartózkodnának, a kapornaki Regyuri jog iránt per támasztatott ellenök II.

⁴⁾ A Hedervári és Küszini vagy Gúszingi ágak czimerének egyenlőségét pecsétjeiken láthatni, t. i. három álló fehér pólyát. A Hederváriakét Nagy Iván, Wagner és a Sionban Knauz közölték, a Gúszingieknek amazokéval egyenlő két pecsétjét ismerem: az egyikét János (Iván) nádor 1303-ki okmányán őrzi a Pannonhalmi gazdag levéltár (lásd az 1844-ki Tudománytár 192. l. és az 1870-ki Századokban előjövő értekezésemet 147. l.); a másikat, Miklós tárnokét, ki az imént említett Jánosnak unokája volt, az 1312-ki okmányon függőt, őrzi a Bécsi Császári levéltár. Magát azon szövetségi okmányt közli Fejér Cod. Dipl. T. VIII. vol. I. 487. Ezen pecsét gipszöntetét bírom Gözsy Gusztáv ur a külügyi ministerium titkárának szívesességéből, kinek ez uttal a nagy becsű küldeményért bálás köszönetemet nyilvánítom. — A Hedervári Lőrincz nádor és a Gúszingi ágon levő Tamási Henrik és Zekesői Herczegek vérségi összeköttetését bizonyító adatokat lásd a Magyar Történelmi Társas VI. k. 27—33. Gróf Teleki Hunyadyak kora X. k. 248—256. Nagy Iván Magyarország családai V. k. 96. Fejér Cod. Dip. T. VII. vol. I. 103.

Ide mellékelem a Gúszingi család nemzékrendét okmányok alapján összeállítva

András király törvényszéke előtt; de a király 1212-ben, elso-
rolván az általam imént mondottakat, a mi nagy világosságot
vet a fennebb érintett vérségi viszonyokra, megerősítette őket

a kapornaki patronatus birtokában, a Kúszin hegyet pedig a hozzávaló javakkal Demeter nevű hívének adományozta, de ki csak kis ideig maradhatott birtokában, mert IV. Béla látván a helynek alkalmas védelmi állapotját, visszavette és kettős várrá alakította azon czélból is, hogy az arra utazó királyi családnak szállásul szolgálhasson. Ekkor nyerte latin nevét: »Novum Castrum« és magyar második nevét: »Ujvár« később »Német Ujvár«, de az eredeti első magyar neve: »Kúszin« is megmaradt, mely hihetleg a most divatos Gúszingnek gyökere ⁵⁾. Igaz, hogy eddig nem jött napvilágra oly adat, mely azt bizonyítaná, hogy a vár és hozzávalók királyi adomány vagy más törvényes uton visszakerültek a családhoz; hanem hogy az anarchia zavarai közt helylyel köz-
zel benne ültek a Gúszingiek, majd pedig osztrák hadakkal belőle kiszorítván, egész III. András koráig Austriához volt foglalva és csak a pozsonyi békekötés által jött vissza a magyar koronához, hitelesen van tudva ⁶⁾.

Ismervén már Gúszingi Henrik előkelő hazai származását és rokonságát, vizsgáljuk közéletének mozzanatait. Ő IV. Bélának egyik legbizodalmasabb belső udvari embere és tanácsosa volt. Mily úton és mely érdemek által vívta ki magának ezen kitüntetést, arról adataink hiányoznak. De azt a később történetekből még is el lehet mondani, hogy a király, ki különben kormány eszközei s emberei választásában helyes tapintattal bírt, a legnagyobb nádori polezra emelt ezen emberében esalatkozott.

Midőn a királyi házban az ismeretes botrányos családi háboru kiütlött, az ország nagyja ugymint kiesinye két pártra szakadt. Hogy az apakirály pártja igen nagy lehetett, megfogható, mert Béla jó és adakozó fejedelem lévén, szeretettette

⁵⁾ Czinnár Monasteriologia T. I. 244. Fejér C. D. Tom III. vol. II. 17. 19. Tom. VII. vol. I. 121. Tom. IV. vol. III. 114, 116, 4-dik Bélának 1263-dik okmányában így áll: »Novum castrum Kyszug vocatum in Comitatu Castriferrei.« Megint: »quodcum castrum Kwssen quod nunc Wywar nuncupatur.« Sion I. k. 204.

⁶⁾ Fejér C. D. T. VI. vol. I. 182. III. András és Albrecht közti békeszerződésben: »item novum castrum quod Guziak vocatur restituatur domino regi.«

magát népe által. Hanem a koronaörökös részén is a legeleülőbb nemzetségek sorából számos jeles fogott fegyvert, mi arra mutat, hogy nyomos okok igazolták a megtámadottnak védelmét. Szabadjon egykettőt a főbbek közül megemlítenem. Hozzáállott a Rátold nemzetségből Loránt ur, ki az 1270-ki okmány tanúsága szerint az okosság és hűség példányának tartatott, ki Béla király udvarának egykor legünnepeltebb embere volt s így van jellemezve: biráskodásban igazságos, hűségében tiszta, társalgásában kedves és mindenek által szeretett, kire a király a legfőbb méltóságokat, nádorságot, bánságot, hadvezérséget többször ruházott, és ki mellett István koronázásakor a nagy sokaság egyhangulag azt kiáltozta: felséges király! Loránt ur az, ki Isten és emberek igaz ítéllete szerint királyi atyád udvarának legjobb, legigazabb hive volt és jutalomra méltó⁷⁾. Ily szellemű és királyához ilyen hiv embernek nagy okai lehettek, midőn István ügye mellett nyilatkozott és pártjához szegődött. Méltán feltehető, hogy mint hatalmas nemzetségének feje, számos véreit magával huzta a párthoz. — Istvánnak pártján a híres Chák nemzetség leghatalmasabb két ágát is találjuk. Ezek egyike a Drávántuli Ujlakiak ága, melynek fiatal sarjadékai Ujlaki Chák Ugrinnal élőkön István ügye mellett a döntő Ilsvaszegei ütközetben harcoltak. Ugrin a legvagyonosabb főurakhoz számíttatik és a század végén a legfontosabb országos kérdésekben főbb szerepet gyakorolt, kinek neve mellé a történelem azt jegyzé fel, hogy R. Károly magyar királyságát leginkább neki köszönheti⁸⁾.

A Chákok másik ága, mely István ügyéhez testestül lelkestül csatlakozott, a »Máté ág.« Így nevezem nem csak Trenesini Chák Máté neve után, hanem azért is, mert a Trenesininek nagy atyja és nagy bátyja is Máté nevet viseltek.

A kitört szerencsétlen családi belháború azon választó vonal, hol a Chákok ezen ága és a Gúszingi család ellenkező két utra térnek, a miből köztük kölcsönös halálos gyűlölet nőtt ki magát, mely az apákról a fiukra és ezekről az unokákra átszállott.

⁷⁾ Fejér C. D. T. VII. vol. II. 15.

⁸⁾ Horváth M. Magy. Tört. II. k. 127—130. 1870-ki Századok 153.

Három sereget és három vezért küldött a haragos atyákirály István ellen. Elsőt vezénylő az ország nádora Lőrincz. Szerencsétlenül, mert a csatát elveszté és maga is fogságba esett. A másik sereg vezérsége Ernei bánra volt bízva. Ez sem volt szerencsésebb amannál, szintén csatát veszített és Chák Péternek a Trenesini apjának foglya lett. Végre a harmadik sereg, mely számra az előbbi kettőt túlszárnyalta és melyhez a győzelem biztos reménye volt kapcsolva, Henrik nádor által lön vezetve, alatta állott Béla herceg is a király kedves másod szülöttje. Itt tűztek össze először a Chákok és Gúszingiek fegyverei. A győzelem istennője harmadszor is elfordult az atyai fegyvertől. Ilsvaszege, mely most Isaszegnek hivatik és a 49-ki hadjáratból ismeretes, döntő ütközetre került a dolog. István hada győzött, Béla herceg dandárával megfutamodott és maga a fővezér is fiaival együtt fogságba jutott. A győző és később fia László király nagy szavakban dicsőítik ezen sorsdöntő csatát mint olyat, melynek éltöket és a trónt köszönik, a Chák testvéreket pedig, Pétert és Mátét édig magasztalják, tántoríthatlan hűségük, kitartásuk és vitézségükért⁹⁾.

A meghiusult hadi vállalat után, habár béke kötött a király és a koronaörökös közt, de az csak külső színnel bírt, mert az igazi béke anyala nem szállott többé vissza a királyi családba. Az öreg király a hadjáratot vezénylő és helyeslő tanácsosait tovább is legbelsőbb környezetébe tartotta meg: Lőrinczet ismét nádorrá, Erneit országbíróvá, Henriket egész Tótország bánjává nevezte ki; a mi nagy hiba volt, mert István és pártja keblében fokozta azon gyanút, hogy Bélának atyai szívét István ellenségei előtté zárva tartják. És valóban ott találjuk őket a király oldalán, mint legbizalmasabb tanácsosait, egy nevezetes törvényszéki eljárásnál, melyre 1267-ben két előkelő család közt Árva, Liptó és Trenesini jószágok iránti per szolgáltatott alkalmat. Lássuk

⁹⁾ Árpád-kori Uj Okmánytár VIII. k. 173. 206, 292. IX. k. 12, 73. Meg kell jegyezmem, hogy az imént idézett 73. lapon olvasható adomány keltezésében az 1274-ki évszám hibásan áll, mert László király országlásának harmadik éve, melyen az okmány kelt, nem 1274-re hanem 1276-re esik. Hazai Okmánytár II. k. 10. III. k. 29.

ezen királyi törvényszék akkori képét. Az öreg király kedves másodszülött fia Bélával viszi az elnökséget, oldala mellett ülnek az ország fő zaslósai ily sorral: első helyen van az itélő levélben nevezve Henrik egész Tótország bánja, utána Lőrincz nádor, azután a veszprémi püspök alcancellár, utána Ernei országbíró, sat. tehát mind a három vert had tanácslója és hőse ¹⁰⁾. Ennek rossz következtetéseit annál inkább sejteni lehetett, mennél inkább közeledett az agg király halála és Istvánnak trónfoglalása. A kik tehát Béla kegyeire támaszkodva, Istvánt a leendő királyörökösnek maguk iránt kiengesztelni elhanyagolták, azon valószínűleg látott esetre, ha István bosszúja előtt menekülniök kellene, Ottokár a hatalmas cseh király mint Béla unokájának férje pártfogásába ajánltatták magokat a haldokló király által. Kétségen kívül már akkor lebegett a Güssingei Henrik lelke előtt ily pártfogásnak nem sokára bekövetkezendő szüksége. Tudta hogy a mikép kegyelte őt a megholt király, úgy gyűlöli a trónra lépett új ur. Istvánnak koronázására ugyan még megjelent, hanem előtte meghajolni, mint tett Lőrincz nádor, kinek meg lön kegyelmezve, nem akarván, azonnal érezte büszkesége gyümölcsét, a báni hivatal elvesztését. Sietett tehát igénybe venni Ottokár biztosított pártfogását, mire alkalmul kínálkozott a nem sokára István és Ottokár közt kiütött háboru. Azzal kezdé a szívében már megérett honárulását, hogy birtokában lévő várait, Köszeget, Szent Videt, Zalonokot, Borostyánt, Kertuszt, Zagoriában Farkasvárat, fia János (máskép Iván) pedig a Muraközi két Strigót Ottokár hadai előtt megnyitván, magok cseh földre menekültek, hol érdekből jól fogadott vendégek valának, jószágokkal jutalmaztattak és Henrik már özvegy lévén, a Lichtenbergekek családjába házasodott, szóval ott meghonosultak.

A két hadakozó király közt azonban 1271-ben a béke megkötetvén, ki volt az is mondván, hogy Henrik és fia János (Iván) a cseh király pártfogása alatt tovább is maradnak ugyan, István őket az országba nem is fogadja vissza, hanem a csehek kezébe bocsátott várakat visszahódíthatja, a miben Ottokár Istvánnak akadályokat tenni nem fog.

¹⁰⁾ Árpádkori Új Okm. IV. k. 156.

Ottokár nem örvendhetett sokáig a hozzámenekült magyar urak hűségének, kik hihetőleg megbántatva a rájuk nézve nem kedvező 71-ki békekötés által, de ingadozó és eselszörvő jellemőknél fogva is, lesve lesték a kínálkozó első alkalmat az önkéntes száműzés és honárulás szennyét magokról lemosni. Arra ugyan nem nagy lebetett kilátásuk, hogy az érzékenyen megbántott magyar király kedvükért a béke rájuk vonatkozó pontját meg fogja szegni, de a sors végzete megkönnyíté utjokat azzal, hogy Istvánt élte virágában elragadván a halál, kiskoru utódának udvara minden eselszörvőknek tárkaput nyitott. Henrikék egy szép napon ott hagyták az új urat és hazát és visszatértek Magyarországra, szolgálatjukat Ottokár ellen felajánlván. Erre kész lön a megkegyelmezés, jószágaik visszaadattak, Henrik ismét a bánóságbaült, János fia pedig Sopron megye főispánságával és Zenthe (a mai Nyitra megyei Szenitz) adományozásával jutalmaztatott. Ugy látszott, hogy a visszatérők csak ugyan kettőztetett hűséggel és hasznos szolgálatukkal letörlik az előbbi foltot, mert Henrik az 1273-ki tavaszkor kiütött cseh háboruban harmincz ezernyi sereget vezetett Ottokár hada ellen, melylyel a Vág-vonalnál egy Kaunitz vezénylete alatti cseh sereget megvert hol a vezér is elesett ¹¹⁾.

De mindezen érdemek hamar füstbe mentek, mert Henrikék rohamosan visszaestek előbbeni bűnös fertőjükbe nem csak ¹²⁾ de annak betetőzéséül az apa, három fiának gonosz példát adandó, szinte egy huzomban, négy felségsértést követett el a királyi házon. Ezen árnyas merényletek páratlanok a magok nemében, de még eddig sem igaz okuk, sem czéljuk és egyéb részleteik ninesenek felderítve. A mit tudunk, az következő tények halmaza: megnyitvatván Henrik előtt a királyi termék ajtai, azonnal hozzálátott bűsz tervei kiviteléhez. Az anyakirálynét, ki az országot fia nevében kormányozta, úgy szintén a gyerekkirályt is Budán foglyokká tette; Béla herezeget a király unokatestvérét és a cseh király sógorát a Margit szigeten — vagy párviadalban — vagy veszekedés

¹¹⁾ Horváth M. Magy. Tört. II. k. 78, 81, 88, 90.

¹²⁾ Árp. Új Ok. IV. k. 39, 73

közben, megülte, Bélában pedig az egykor megtrürendő királyi-szék feltételes örökösét vesztette el; András ifjú királyi herceget, ki már egyszer atyja életében Pectari által el volt rabolva, ismét, nem tudni miért és hova? magával elhurezolta. Ennyi merényt hihetőleg összeesküvő pártosai segélyével elkövetvén, Dravántúlra jóságaira menekült, hol őt 1274-ben mint hivataloskodó bánt Zágrábban találjuk. Innét fegyveres ezinkosait összeszedve megindult Magyarországra és az ellene küldött királyi haddal Füennél ütközetbe ereszkedett, de a boszuló Nemesis valahára utól érte, mert csatát és életét veszté, még pedig Chák Péter keze által. Benne egy czégéres, ármányos nádora a magyar királyságnak, milyen Szent István korától a nádori széken nem ült, vesztett el¹³⁾. De életben maradt három fia: János (Iván), Miklós és ifjabb Henrik, kikről, mivel a Füeni ütközet után a király által szélteben hűtlen pártütőknek íratnak, fel kell tennünk, hogy apjuk zászlóját követték és blüös tetteiben vele osztoztak¹⁴⁾.

Mielőtt ezt tovább folytatnám, vessünk pár pillanatot a Chák testvérekre: Péter- és Mátéra, más Máté fiaira. Ő rájuk István király korai halála válságos volt, mert kegyeit nem soká élvezhették s azokat üldözés váltotta fel. Péter István király udvarában étekfogó — Dapiferorum Magister — egy-szersmind Zala, majd Gechke megye főispánja volt; Máté iránt biztos adataink nincsenek ugyan, de legnagyobb való-szintűség szerint ő az, kit ezen név alatt Erdély vajdájának, majd László királyfi nevelőjének olvasunk. A király halála a Chákok nagy reményei csillogó szálait egy csapással leta-rolta. Maga a trónraült gyermekkirály így beszéli el a Chákok catastropháját: mintán elsorolná előbb Chák Péternek bok-ros érdemeit és győzelmeit, melyeket apja háboruiban aratott, jelesen: hogy a kunokat Dévánál megverte, Borynka várát visszafoglalta, Pataknál és azon csatában, hol Lőrincz nádor fogolylyá lett, testvérével Mátéval vitézül forgolódott, Ernei bánnal megütközvén, azt elfogta, a mikor halálosan meg is sebesített; de leginkább kitűnt hűséges ragaszkodása a

¹³⁾ Árp. Uj Okm. IX. k. 71, 88

¹⁴⁾ Árp. Uj Okm. IV. k. 361. Fejér C. D. T. VI. vol. II. 62.

két testvérnek az i'svaszegi dicsőséges hadjáratban és döntő ütközetben, hol Henrik, akkor nádor, fiaival fogságba esett; végre a cseh seregek ellen Pozsonynál, Mozsornynál és a Rába közben szerzett babérjait, meg Béla királyi hercegeknek a cseh ellenség kezéből általa tett kiszabadítását magasztalván, így folytatja: hogy habár Chák Péter annyi szolgálatért méltó jutalmat érdemelt volna, mindazáltal gonosz ellenségei hamis vádak koholá-sával elidegenítvén tőle a király (László) szívét, sikerült nekik őt a királyi udvartól eltávolíttatni és étekfogói méltóságától meg-fosztatni. Péter azonban innét támadt keserűségében nem akar-ván sok hűséges szolgálatait megbecsteleníteni, türte a rajta elkövetett méltatlanságot és meg nem fogyott hűsége állha-tatosságában akkor sem, midőn azok, kiket a király felma-gasztalt, pártütökké lettek. Bizonyos idő múlva mindazáltal felszabadulván a király, — így szól magáról László 15 éves korában, — a rossz vezetők kezéből, és megfontolván, mikép Chák Péter érdemeinek jutalmazása az ő királysága idejére tartatott fenn, visszahívta Pétert a királyi udvarba és a Gü-szingi Jánostól elvett Seynte birtokot neki adományozta¹⁵⁾.

Most már a visszatérítés fordulata állott be; mert a ki-rály Sopron megye főispánságát is elvévén Güszingi Jánostól, mint olyantól, ki testvéreivel az atyai lázadás zászlaját még folyton lobogtatta, azt Chák Péterre ruházta. De sőt Chákok-nak a szenvedett méltatlanságokért igazságot szolgáltatni akarván, rohammal folytatta jutalmazásait. Chák Péter már 1275-ben nádor volt¹⁶⁾, mely tisztségben őt 1278-ban Máté testvére váltotta fel, ki a Radolf és Ottokár közti híres Mar-hecki döntő ütközetben a győzelmes magyar sereget életve-szély közt, mert két lova ott alatta elesett, vezényelte. Meg jegyzem, hogy ezen Mátét történetiróink Trentsini Máténak hibásan tartják, ki még akkor legfelebb hadapród vagy kezdő dalia lehetett, nem pedig nagy sereget vezénylő nádor¹⁷⁾.

¹⁵⁾ Árp. Uj Okm. IX. k. 16.

¹⁶⁾ Árp. Uj Okm. VIII. k. 343, 380, IX. k. 117. Fejér C. D. T. V. vol. II. 232, 255, 278, 293, 340, 447.

¹⁷⁾ Fejér C. D. T. V. vol. II. 477, 492, 506, 562. Árp. Uj Okm. IV. k. 203, 243. Sion I. k. 851. Árp. Uj Okm. IX. k. 223.

Miután ezen Chákok nádorsága körében végzett hivataloskodásuk részleteiről alig birunk egy-két sorány adatot felmutatni, pótolni kell azt azon közvéleménynek, melyet magoknak a nemzet előtt kivitak. Ezen közvélemény kifejezésére jelentős tanut állíthatok Gentilis bibornokban, ki midőn a tökéletes alattvaló és hazafi képét a vele meghasonlott Trenesinnek példázgatná, tükörkép odaállítá hies őseit, kik alatt a még friss emlékezetben élő atyja és nagy bátyja nádorokra ezélezott. ¹⁸⁾

E közben László király udvara ki nem fogyott örökös eselszövényekből. A pártos Iván és testvérei a pápai követ közbevetésére ismét királyi kegyelembe fogadtattak; a Chákok ege pedig újra elborult ¹⁹⁾. Most hevenyében hallatlan botrányos fordulat történt: a Gúszingi Ivánt, bitófa helyett 1281-ben már a nádori széken ülve találjuk ²⁰⁾. Meggyalázta azt. Ezt megfajteni annál nehezebb, mert ő Henrik fivérével a Dráván túl ez időtájtban oly embertelen kihágásokat és rablásokat követett el, hogy a zágrábi püspök Thimotheus azon 1281-ki márczius 13-án kénytelen volt őket egyházi átokkal sújtani, felhíván Ladomér érseket, hogy ítéletét Magyarországon is tegye közzé és erősítene meg, mit az érsek meg is tett ²¹⁾. Ivánt ugyan ez áttal soká nem találjuk a nádori méltóságban, de azért a botrány már megtörtént volt. Épen oly rejtély, melynek biztos kulcsát eddig szintén nem leltem meg, az is, hogy Ivánnak harmadik testvére Miklós 1283-tól 97-ig kilencszer nyerte el a nádorságot Czech és Frankl Catalogja szerint. Valóban ezen Gúszingi testvérek megfajthatlan talányos jelenség hazai történelmünkben: négy király alatt fő lázadók és ugyanazon négy király alatt a legfőbb póleczokra emelkednek, nádorokká, bánokká, tárnokokká lesznek, ott meg nem állapodva, újra kezdik a lázadás a szerepét és a szerepese különös kedvenceiként még sem buknak meg.

A Chák testvérek hasonló szerepekre nem lévén fogékonyak s az udvari kegyvadászat mesterségében nem verse-

¹⁸⁾ Fejér C. D. T. VIII. vol. V. 52.

¹⁹⁾ Hazai Okmánytár I. k. 73.

²⁰⁾ Árp. Uj Okm. IX. k. 297, 312

²¹⁾ Fejér C. D. T. V. vol. III. 105.

nyezhetvén a Gúszingiekkal, az udvar környezetéből vagy önként kiléptek vagy eltávolítottak, valahányszor gyűlölköik lehelletével megtelt volt az udvari levegő. Mátét ugyan még 1282-ben és 83-ban nádornak olvasom többed magával, mikép ez már akkor szokásban volt, de ő 1284-ben utódok nélkül elhalt és nagy vagyona testvérére Péterre szállott ²²⁾. Ezt azért volt helyén itt megemlíteni, hogy begyűzötté tegyem azon fentebbi állításomat, hogy nem a Trenesini Máté volt a Marheeki útközetben a magyar sereg fővezére, hanem ezen 1282-ben elhalt hason nevű nagy bátyja.

László királynak rosszul hálálták meg a Gúszingiek a reájok pazarul vesztegetett kinttetéseket. Ismét pártot ütöttek és a király fegyveres erejének alkalmazását tették szüksegessé. A király Borostyán várakat ostrom alá fogatta ²³⁾; Miklóstól pedig Pozsony és Detrekő várakat, melyek nádorsága és Pozsony megyei főispánsága alatt kezén voltak, ezen hivatalok megszűntével fegyveres erővel kellett visszavenni. A király 1287-ben a fiatal Trenesini Chák Mátét bizta meg a végrehajtással, mi az apák gyűlöletét a fiakra vitte át. Máté bevette a várakat s a király kezeibe szolgáltatta. Ez volt a Trenesinnek első hareza a haza és családja ellenségeivel ²⁴⁾.

László halálakor a Gúszingi testvérek nyilvános lázadásban állottak. A fejedelem változás ismét szerencsét hozott nekik. Ők ily alkalmak megfigyelésében és felhasználásában kiváló tapintattal bírtak. A trónra hívott III. András még tótországi vezérségében be volt már a Gúszingiek hálójába fonva, mert Ivánnak fia Gergely, András vezérnek udvari embere, étekfogója — Magister Dapiferorum — volt ²⁵⁾. Midőn tehát András a királyi széket elfoglalandó, Rumi Tivadar Fejérvári prépost kíséretében, útját a dunántúli részekben Székesfejérvár felé folytatná, az eleibe siető Ivánt jóhiszemmel hívének tekinthette és bizalmával ajándékozhatta meg. A hamis ür

²²⁾ Árp. Uj Okm. IV. k. 366. Fejér C. D. T. V. vol. III. 265, 352.

²³⁾ Fejér C. D. T. V. vol. III. 460. Árp. Uj Okm. IV. k. 293, 352

²⁴⁾ Fejér C. D. T. V. vol. III. 345. T. VII. vol. II. 114. Hazai okmánytár II. k. 19.

²⁵⁾ Fejér C. D. T. V. vol. III. 387.

kelepezébe esalta Andrást, letartóztatta, kezéseket, túsokat, váltságdíjakat csikart ki ²⁶⁾. A királytól kieroszakolt feltételekről csak azt mondja maga András, hogy ő azokat maga részéről híven megtartotta, de Iván hűtlenül megszegte, habár nem nevezi azokat sem a király sem a történetírás; de rájuk akadunk, ha András királynak koronázása utáni első okmányait figyelmesen megolvassuk. Azokból látható, hogy az ármányos fogságból való szabadulás ára nem volt kevesebb, mint az ország legfőbb három hivatalát a három testvérnek odadobni. A gyalázatos koncezon így osztottak meg: Miklósnak jutott a nádorság, Henriknek a tótországi bánság, Iván pedig a legzsírosabbat, a kincstárnokságot, mi az adók és más királyi javadalmak beszédésével egy jelentésű volt, ráadásul pedig a Sopron- és Mosonmégye főispánságát magának tartotta meg ²⁷⁾. Nem szükség mondanom, hogy ezzel a király és kormány a Güssingiek önkényének volt feláldozva. Ezen a jó hazafiak érzelmeit mélyen sértő merény nem tarthatta magát soká. Már 1292-ik év nyarán a királyi udvar és a kormány megtisztult tőlük, helyöket mások foglalták el ²⁸⁾, s ők megint a pártütés mélységébe merültek: Miklós ismételtén elfoglalta Pozsonyt és Detreköt, Dunántúl pedig Somogyvárat és másokat. A királyi hadaknak ostrommal kellett a várakat visszavívni ²⁹⁾. Iván és Miklós még a nekik ajánlott királyi amnestiát is döllyösen visszautasították. Róluk mondja és méltán a király: hogy ők az országban minden rossznak taplói ³⁰⁾. Végre mégis az 1298-ki törvény által adott általános amnestia alkalmából a fegyvert pihentetni látszottak. De a kibékülés őszinteségéről annál inkább nehéz meggyőződünk, mert ugyanazon egy időben Iván a reá András királyságának elnemismerése miatt, tán Ladomer érsek által vetett egyházi kiközösítés alól a pápai széktől feloldást nyervén ³¹⁾, ezzel elárulta,

²⁶⁾ Fejér C. D. T. VI. vol. I. 201. Sion III. k. 937.

²⁷⁾ Fejér C. D. T. VI. vol. I. 46, 89, 117, 129.

²⁸⁾ Fejér C. D. T. VII. vol. V. 582.

²⁹⁾ Fejér C. D. VII. vol. II. 195. Árp. Uj Okm. V. k. 96. Fejér C. D. T. VI. vol. II. 19, 260, 265. Árp. Uj Okm. V. k. 184, 205.

³⁰⁾ Fejér C. D. T. IX. vol. VII. 716. Sion III. k. 937.

³¹⁾ Fejér C. D. T. VI. vol. II. 216.

hogy a enriának a még élő Árpádházi király megbuktatására ezélző actiójában részt vesz. Ha ellenben Bonzano Péter 1300 diki levelében azt olvassuk, hogy Henrik bán (a néhai öreget érti) fiai a királyi udvarnál megjelentek; ha ugyanannak egy másik levelében azon tanácsra akadunk, hogy ha András király a Róbert Károly gyereket elfogni akarja, kösse magát össze Henrik bán fiaival ³²⁾: ezek aztán nem homályos nyomai annak, hogy a Güssingi Trias Róma és Buda közt két-színű szerepet játszott.

E közben Miklós András királylyal majd csak nem egy idő tájban szűnt meg élni. Az őt túl élő Iván és Henrik pedig az Árpádvér bekövetkezett kihaltával új tervekhez készültek. De ezek előadását későbbre hagyom.

II.

Trentsini Chák Máté kortársai néhány legfeltűnőbbjeit úgy szintén jeles atyját és nagybátyját eleget ismerttettem már és vele összeköttetésbe hoztam oly czéllal, hogy midőn majd egész életpályája értéke fölött verdictet kell mondanom, ne hiányozzanak, a vonható párhuzamhoz mérlegül szolgáló adatok. Most pedig annál tüzetesebben térhetek át értekezősem főtárgya, magának Trentsini Chák Máténak élet viszonyai részletes előadására.

Már említém, hogy Trentsini Chák Máté, Chák Péternek, a nádornak fia és a vele hasonnevű nagyatyjának, és szintén nádoroskodó Máté nevű nagybátyjának unokája volt, következő a Chákok előkelő nádori ágából származott. Egy testvérét egykorú okmányok Chák Cháknak nevezik, ki 1293-ban királyi kardhordó — Ensiferorum magister — volt, de 1300. éven túl emléke elenyészik ³³⁾. Máténak születése idejét hozzávetőleg az 1260-nas évek tájára tehetni. Daliás természetnek egy hiányát ellenei irataiban olvassuk: a sántaságot, a miért őt sánta nádornak nevezték ³⁴⁾. Kereszt nevét

³²⁾ Árp. Uj. Okm. V. k. 262.

³³⁾ Fejér C. D. T. VI. vol. II. 82, 168. Tom. VI. vol. I. 269, 386.

³⁴⁾ Fejér C. D. T. VIII. vol. II. 94.

nem a most használni szokott Máté, hanem Mátyus alakban ejtették ki az egykoruak, minek bizonyossága a neve után el-
eikeresztelt Mátyusföld. A Mátyus alak régi használatát Pa-
lótzi Mátyus nádor neve is erősíti. — Neveléséről hiányoznak
adataink. Olyan lehetett az, mint azon időben más magyar
fősaládoké, a testi és hősi ügyesség kifejtésére irányozva, a
szellemi művelődés elhanyagolása mellett. Az ország fejtel-
ségi zavarai és az általános erkölcsi romlottság, melynek ide-
jére esik Máté fiatalsága, rossz hatást gyakoroltak a serdülőre,
mit csak az atyai ház és közel rokonok jó példája ellensu-
lyozhatott. Az ifjú Máté mind apjától, mind nagybátyjától, ki
már-már unokáiban látta leendő örököseit, László király fen-
tebb idézett adománya és Gentilis bibornok jellemzése sze-
rint, tántoríthatlan és esüggedhetlen kitartást, hűséget, türel-
met, becsületet és hazaszeretetet tanulhatott, hasznos iskolája
volt azon ingatag királyi szeszély is, mit az érdemekben dús
apján és nagybátyján gyakorolt a gyöngye király, az atyjától
tanulhatta gyűlölni a eselszövők aljas eljárását, a képmutató
udvaroncok undok mesterségeit is. Ezen kor hőseit egy ol-
dalu képezésük miatt nyers, durva, udvariatlan és kegyetlen
emberekül ismertetik a történelmi kutforrások, meglepő en-
nélfogva, midőn Máténak szigorú jellembírálója szájából azt
halljuk: hogy érintkezési modorát készségesnek és előzé-
kenynek találta és kiemelte »oblaciones politas et promptas.«
Ez Gentilis bibornok szava, ki Chák hibái felemlítésében nem
volt kiméletes, s azért tanúsága nem származhatott híz-
gésből ²⁶⁾.

Máté életének nagy részét az egyházzal hosszú és ne-
héz küzdelem foglalja el, de ez koránt sem vásott erkölcsi
és vallási elfajulásból származott, hanem politikai okokból;
hiszen midőn Máté a közélet terére lépett, a magyar cleru-
sának akkori feje, a jeles Lodomer érsek nagy tekintetben állott
előtte, minek az bizonyossága, hogy Chák 1293-ban Pozsony-
megye főispánjának kineveztetvén, a főispáni esküt ezen fő-
pap kezébe tette le és ugyanannak kívánatára biztosítá
Pozsony városát kiváltságai és jogtulajdonának tiszteletben

²⁶⁾ Fejér C. D. T. VIII. vol. V. 52.

tartásáról ²⁶⁾. Különben is majdnem az egész magyar püs-
pöki kar, csekély kivétellel, a királyválasztás kezdetén Má-
téval a szabad választásra nézve egy értelemben volt, mi el-
lenséges érzelmekre nem mutat.

Máté jellemének nem szépitését, hanem tárgyilagos
megbírálását czélozván, nem szabad vizsgálat nélkül hagyni
azon vádaskodást, melyet számos irigyei és ellenei halmoztak
reá. Gentilis bibornok, kit a hierarchia történelme a curia
legjelesb tagjai közé sorol, midőn 1311-ben kiközösítési itéle-
tet hozott Chák ellen, következő neheztelőleg volt hangolva
irányában, mégis nem sülyedett egyoldalúságba, mert Máté
fogyatkozásait nem tetézte olyakkal, miket az irigység mázolt
reá, jelesen midőn a bibornok az iránt kért véleményt azok-
ról, kikkel a teendők iránt tanácskozott: mit tartanak Chák-
ról, kit ő a legfőbb hatalommal szándékozik megbízni? mire
megdöbbenve azon választ adták: hogy Chák állhatatlan,
csalfa, eszküszegő, kinek szavára mit sem lehet adni, szóval:
a bibornok szándéka ellen nyilatkoztak; de az emberismerő
főpap megvetvén és süket füllel vevén, — ezek tulajdon sza-
vai, — illeten tanácsokat és intelmeket, saját eszét és ér-
zelmeit követve, szándékánál megmaradt, következőleg a
vádaskodóknak hitelt nem adott; kell-e ennél jobb bizonyosság
Chák irigyei és ellenei megezáfolására? ²⁷⁾.

Trentsini Chák Mátéban meg voltak minden tulajdonok
és kellékek, melyek azon kor fogalmai szerint nagy szereplé-
sekre szükségeseeknek tartattak: nagyra törő lélek, diesvágy,
lelkésülés, kitartás, vitézség, fényes család, számos rokonok,
nagyterjedelmű birtokok. Lehetek ugyan és voltak is kivülre
még mások az oligarchák sorában, kik ezen tulajdonokban
részesülének, de három pontban senki az országban a versenyt
ki nem állhatta vele, ugymin: a közép és alsóbb nemes és
néposztályoknál kiváló nép szerűséggel bírt; a Kárpátoktól a
Dunáig, még túl azon is mintegy harmincz vár uralta őt;
végre fejedelemhez illő hadi erővel rendelkezett. Mennyi inger
nagy vállalatokra!

²⁶⁾ Fejér C. D. T. VI. vol. I. 269. II. vol. 167.

²⁷⁾ lásd a 35-ik jegyzéket.

Mind ezekről a maga helyén körülményesebben fogok szólni, most azonban az imént állítottakat vázlatosan ismertetni és bebizonyítani czélom.

A mi Chák népszerűségét illeti a közép osztályoknál és a nép előtt: ez a kor feudális viszonyainál fogva jelentős értékkel bir akkor, midőn az 1298-ki országgyűlés tanúsága szerint a nagy urak nyomása alatt állott a középosztályu és kis nemesség és kivált a földhöz kötött nép. Helyes tapintatra mutat, hogy Chák udvarának belsőbb környezetét nem a nagy oligarchákból hanem a közép osztályból választá. Bepillant-hatunk oda egy igen fontos ünnepi alkalommal, midőn 1308-ban Gentilis bibornok által bizalmas értekezésre felhiva Buda közelében, egyetlen egy nagy urat nem látunk Chák kíséretében, hanem csak merő közép osztályuakat, kiknek tanácsát kéri és követi; miről maga helyén tüzetesebben. Az alsó néposztály előtti népszerűsége nyomait a nyitrai püspök 1318-ki vádiratából is könnyű kiolvasni, a mennyiben az általa alapított és azóta az ország északnyugoti megyéiben fennmaradt számos Leloha nevű új telepek neki köszönhetik létüket, s ezek által az ottani mai túlnépesedésnek is ő vetette meg akkor alapját. Szabadabb és vonzóbb telepítési feltételeket nem kell keresni, mint azok, melyeket egy 1320-ki okmányban a Sziléczia határszélén telepített Hosszu Mező nevű gyarmatnak adott (Századok 1872-ki folyam 43 l.); versenyeznek azok városi szabadsalakkal, a mennyiben Zsolna város kiváltságaival egy vonalba tételnek. Cháknak ilyenén liberalis hajlamával ellentétben állana a nyitrai püspökség jószágain s népén elkövetett ellenséges bánásmód, ha annak a püspök elleni gyűlölet és boszu és az akkori sajátságos fogalmak nem szolgálnának mentségül. De ha mindezek Cháknak népszerűségét nem vivnák is ki az alsó osztályok és nép részéről, maga Mátyusföldnek azon időben keletkezett neve és alakulása, mely századokon át fentartá magát, hirdeti azt, mit majd annak helyén behatóbban fogok kifejteni.

Mátyusföldre, mikép később tüzetesen előadom, tizenkét vármegyéből alakult, ezekben minden vár Chákot uralta, azok is, melyek hívei birtokához tartoztak, de ezeken fölül az északkeleti vármegyékben is, mint Szepesben (Szepes és

Lubló), Sárosban (Sárosvára), Hevesben (Sirok), sőt Máramarosban is (Visk) voltak Cháknak felfegyverzett várai. Mindezzel várnagyok felügyelése alatt zsoldos katonákkal meg-
rakva, valóságos hatalmat — mint Károly király is nevezé — képeztek. A jelesebbek voltak: Trencsin, Komárom, Visegrád, Léva, Sáros, Szepes, sat. Cháknak fegyveres ereje a vára-
kon kívül, fölös számu állandó, részben cseh katonaságból is állott, mit az bizonyít: hogy midőn a királyi sereg Sáros vá-
rát körültáborolta, rögtön ezerhatszáznyi jól felfegyverzett dan-
dárt tudott oda küldeni; vagy midőn János cseh király Chák
Holics várát számos seregével fenyegette, azonnal a cseh
hadakat visszanyomó és megfutató erőt birt kiállítani. De
saját zsoldos katonáin kívül hadait a kis nemességgel is ne-
veztesen értette szaporítani Chák, mi annak idejében közte
és R. Károly király pártja közt vitás kérdéssé vált. Chák ka-
tonái a holicsi hadjárat példájára a fegyverek minden nemével
el valának látva, jól ruháztattak és bőven ételmeztettek, szalon-
nával és hussal is annyira, hogy azokból a haj és arcz kené-
sére is jutott. Mind ez mutatja, hogy Chák igazi értelmes ka-
tonai rendező fej volt ³⁸).

Ennyi hatalomnak megfelelő fényes nagy uri udvart
tartott Chák Trencsinben, mikép a nyitrai püspök idézett
vádiratából is kiderül. Vizvezetékekről, kertekről, vadas ker-
tésekről van abban említés. De hogy királyi fény és kéj nem
honolt udvarában, mint némely jeles történetíróink vélik,
már csak az is bizonyítja, mert az általa kegyelt és egyszerű-

³⁸ Dobner Monum. Hist. R. Boh. V. k. Chronicon Aulae Regiae 334 és köv. »Eccē comes praefatus (Chák) universos suos aptatos ad prelium coadunat, obsessos in castro liberare satagens ad exercitum regis cum sagittis et arcubus, gladiis, hastis et clipeis, facto clamore valido in idioma Ungarico . . . iacta quoque tela undique velut nivem seu pulverem spargentibus.« A magyar hadak ruházata és ételmezéséről: »Pellicium strictum portant tunicae vel amictum, qui nimis est arctus quo stringit fortiter artus . . . Ungarice gentes portant curtas quoque mentes« (kurta mentét! Dobner a Chronicon kiadója ezt nem értvén, a jegyzékbe iktatta: ita Codex, sed legendum vestes.) Az ételmezés bőségére pedig ezen szavakból lehet következtetni: »Carnes cunctos lardo vel carno perunctos.«

séghez szokott közép nemesség, mely udvarának fő környezetét tette, nem érezte volna magát akkor ott boldognak.

Cháknak csak egy fia és egy leánya volt, neveiket sehol sem találjuk feljegyezve. Leánya Desew úr neje lett, de ki volt ez, és mi volt, arról szintén semmi tudomásunk. Fia már túl lehetett a kiskorúságon, mikor 1308-ban apjával együtt Károly király hűségére felesküdt; azon túl létének semmi nyomára nem akadunk, ezen hallgatása az egykorú kútforrásoknak sejteti, hogy apjánál sokkal előbb utódok nélkül halt el. Előjön ugyan a nyitrai püspök kiközösítési philippikájában Máténak az osztrák hercegi házzal tervezett házassági emlékezete, de vajon a fiára vonatkozik-e, bizonytalan.

Ujabb időben voltak, kik a hős törzs sarjadékát éltetni kívánván, Máténak fiú utódot octroyáltak. Az egyik, Sztarek Lajos Trencsin város egykori derék lelkésze, ki nagy lelkesedéssel karolta fel a naponként szeméi előtt lebegő várrom egykori hírneves urának emlékezetét, s azt több röpiratban ünnepiesen felpiperézve örökíteni iparkodott. A jó pap, de nem oly jó kritikus, nem sokat küzdött keble kisbirájával, hanem törült, változtatott, becsusztatott kényekedve szerint hol akart és mit akart, hogy a híres trencsini fürdő vendégeinek, midőn a regényes várrom látogatására kirándulnak, róla egy kis tetszetes panorámát kezükbe nyújthasson. Ilyen ártatlan szándékkal becsusztatta Sztarek Chák Máté életrajzába azt is: hogy össze akarván házasítani fiát (kinek egyszer János, másszor Mihály nevet rögtönöz) az osztrák hercegi házzal, Bécsben külön palotát tartott, mely neve után Matschakerhofnak elneveztetett és ma is ezen név alatt kedves szállodája némely magyar vendégeknek. De mielőtt, így folytatja az életrő, a házasság teljesedésbe ment volna, Chák fia elhalt s így a nagy hősnek magvaszakadt ⁴⁹⁾. Később azonban a kegyeletos lelkész nem tudván a magszakadás fölötti bánatját enyhíteni, meglátogatta Bécsben Bermann Moritz híres biographistát, és a két tudós következő párbeszédes eszmecsereét váltott egymással: Sztarek szerint

⁴⁹⁾ Der Wegweiser in der Trencsiner Burg-Ruine. Pressburg 1852. 19. 1.

nem lehet kétség abban, hogy a kérdéses bécsi palota egykori híres tulajdonosának nevét kapta, mert a trencsini várnak egy fennálló tornya és a környékbéli vidék is ugyanazon nevet viselik. Még csak azt kellene szerinte kinyomozni, mi történt Máté utódival, kik 1319-ik év után egészen eltűnnek és kiket össze kellene kötni az 1346-ban élt osztrák jószágirtokos Maesaker Pállal. De ezen hézagon segít a magyar régi fős családoknál dívott szokás, mely az apák keresztnévét a fiakra vezették névül szállította, minél fogva Chák Máté fia bizonyosan már Maesáknak — összehuzván a Mathens Chák nevet — hivatott és a név utódra átszármazott. Eddig terjedt Sztarek nézete.

Bermannak is lett volna kis kedve szíves magyar vendége iránti udvariasságból részt venni a híres magyar fajnak osztrák földre való áttöltetésében, s azért nem késett vele, hogy 1346-tól Maesaker Pál utódit egész a XVI-dik század elején élt Matschaker Jánosig folytonos lánczolatban levezesse; hanem a remény gyenge szálat széttepte egy kis baj, mert Bermann régi okmányokból kibetűzte, s a történelmi hűség érdekében nem merte elhallgatni, hogy a Chák Máté állítólagos bécsi palotája, a hírhedt Matschakerhof, csak 1515 körül több azon utczában lévő kis házból építettett és csak azóta viseli akkori birtokosa nevét ⁵⁰⁾. Nem szükséges azon köztudomású dolgot is megczáfolnom, hogy sem a trencsini várban fennálló torony, sem Mátyusfölde nem viselik a kérdéses bécsi udvarház Maesaker nevét.

A Codex Patrus nagyérdemű kiadói is egy 1327-ki okmány alapján Chák Máténak Miklós fiát juttatnak, ki túl élte apját és Károly király által megkegyelmeztetvén, azon károk iránti felelősségtől is felmentetik, melyeket Chák István Márk fiának társaságában elkövetett. Ezen Miklóst a kiadók Trencsini Máté kétségtelen fiának tartják, csak azt nem tudják bizonyosan, maradtak-e vagy sem ivadéki? Azonban e véleménynek ellenmondanak Trencsini Máténak minden ismert viszonyai, ellene szól azon másik, ugyanezen Codexben meg-

⁵⁰⁾ Der Matschaker (Mattheus Canker) Hof in Wien von Moritz Bermann. »Pester Lloyd« 1856. Nr. 282. 4. Dezember.

jelent 1315-ki okmány is, melyben előfordul ismét egy Chák Miklós szintén Máténak fia, már mint önálló és Károly király hive, ki a királyi törvényszék vagy tanács előtt Temesvárott Bonczhida iránti birtokjogát igazolta ⁽¹⁾. Akár lett légyen ezen Miklós a fentebbiivel ugyanaz, akár attól különböző, mi valószínűbb, sem egyiket, sem másikat Trentsini Máté fiának nem tarthatjuk azon már fentebb érintett különböző viszonyoknál fogva, melyek Miklósról nem alkalmazhatók. Mást most mellőzve, csak azon egy elegendő az iménti két okmányban nevezett Mátékat a Trentsinitől különbözőknek állítani, hogy a király nem jelezi őket azon elitélő frazisokkal »infidelis, — malae memoriae« stb., melyekkel a rozgonyi 1312-ki csata és kivált Komárom és Visegrád bevétele után trentsini Chák Mátét czimezte.

Megismertetvén Chák személyes jellegét; szemügyre vehetem közéleté és eszelekedetei tüzetes elsorolását. Említém, hogy már akkor, midőn László király a fiatal Chákra bízta Pozsony és Detrekő várak visszahódítását a letartóztató Güssingiek kezéből, a kiengesztelhetlen gyűlölség a két család közt az apákról a fiukra át lőn öröklítve. Ebből oly megférhetlenség támadt a két ellenszenves nemzetség közt, hogy egy kormányban együtt vagy egymás mellett nem férhettek meg. Midőn tehát a Güssingi három testvér III. András trónra léptével a három legfőbb hivatalpoleczot esellel kipraktikálta, hiában keressük a már megemberedett Chák Mátét a kormány sorában. Ő csak aztán, mikor a Güssingiek bukását befejezett ténynek látta, vállalt András király kormányában közszolgálatot. Már 1293-ban a királyi főlovászmester állomásán és Pozsony vármegye főispánságában találom ⁽²⁾. Ez utóbbi nagy feladást rótt rá, mert mintán részint Albrecht osztrák herceg hadai, részint a szomszéd várurak a békekötés daczára a határszéleken foglalásokat és a hatalmaskodásokat folytatnának, de a belföldi pártütők is Pozsonymegyének több erősebb helyeit és várait hatalmukba kerítették volna, jelesen pedig Güssingi Iván és Miklós az osz-

⁽¹⁾ Hazai Okm. I. k. 110. II. k. 56.

⁽²⁾ Fejér C. D. T. VI. vol. I. 269, 292. vol. II. 46, 167.

trákokkal cimborálva, Pozsonyt és Detrekőt ismét elfoglalva tartanak; az új főispánra volt bízva az elfoglaltakat visszahódítani és a békét meg rendet a megyének visszaszerezni. A főispán derék segédet választott oldala mellé Vörös Ábrahamban (okmányilag Abrahamus Rufus) kitárnokának és udvarbírájának — curialis comes — tévén, benne oly jeles férfura tett szert, ki épen oly vitézzül értette forgatni a kardot, mint a megyei ügyeket tiszte szerint helyesen kezelni. Chák Pozsony vára alá maga vezette a sereget és azt bevette, azután a hadak további vezényletét Ábrahámnak adta át, ki rendre visszafoglalta a bitor kezekben levő többi várakat és erősített helyeket, a tulajdonosoknak azokat visszaadván ⁽³⁾. Ily összhangzatos eljárás a főispán kormányzásának és tapintatos választásának hírére és becsülését méltán nevelhette. Midőn Chák az 1296-ik év második felében befejezte főispáni pályáját, a gondjaira bízott vármegye meg volt az ellenségtől teljesen tisztítva, a pártosok pedig megtörve; elég érdem arra, hogy Chákot nádorsággal jutalmazza a király ⁽⁴⁾.

Chák nádorsága ezen 1296-ik év második felétől veszi kezdetét. A nádorság még ekkor is legfőbb polez volt ugyan, de még sem oly fényes méltóság mint egykor, mert nem egy személyben központosult, hanem többeknek lévén adományozva, azok közt a hivatal régi fénye és hatalma elforgácsolódott. Mikor Chák nádor lett, Czech Catalogja szerint már hárman viselték a nádorságot és annak czímét: t. i. Ába Omode, Opour és Loránt urak. El volt-e és mikép osztva köztük az ország kerületenként, oly kérdés, melyre nincs biztos feleletünk. Annyi bizonyos, hogy Cháknál sem előtte sem utána nem volt a magyarok közt hírhedtebb nádor, mert ő valószínűleg kis királyi hatalmat gyakorolt. Mikép jutott ehhez, maga helyén el lesznek mondandó.

A nádorok azon régi hatásköre, hogy a megyékben közgyűléseket tartsanak, az időben már rettegett hatalommá nőtte ki magát. A várak és városok melletti mezei térségeken

⁽³⁾ Árp. Új Okm. V. k. 96. Fejér C. D. T. VI. vol. I. 292. vol. II. 196.

⁽⁴⁾ Frankl V. Nátori és Országbírói Hivatal. Pest. 1863. 159.

tábort ütve, — *castra tenendo in campis* — mondja a törvény, tehát kellő számú fegyveres erő kíséretében tartattak ezen gyűlések. Félelmessé tette őket nem csak ezen hadi alakjuk, hanem a nagy hatósági körön túlesapongó visszaélések is, melyekről bizonyóságot tesz az 1291-ki törvény azon intézkedése hogy a megyei főispán és négy szolgabíró ellenőrizze a nádor eljárását a gyűlésen és panasz esetében forduljanak a királyhoz. De hogy ez nem volt alkalmas ellenszer a sérelmek megátalására, mutatja Mátyás király 1486-ki eltörölt törvénye, mely szerint a nádori gyűlések oly botrányosokká váltak, hogy a törvény szavai szerint, sehol a világon nem volt hozzájuk hasonló rossz institutio. Hogy is ne? ott a nádorok bűnvádi ügyekben élet halál uraiként léptek fel a vádlottak ellen, kik marasztalásuk esetében minden javaikat elvesztették és azok egészben a nádornak bírói díjra jutottak; a polgári perekben, pedig, milyenek voltak a gyakori hatalmaskodásaiak, a vesztes fél minden javainak két harmada illette az ítélő nádort és csak egy harmada a nyertest. Ily fegyveres gyűlésekből indultak a nádorok a hatalmaskodó oligarchák megfékezésére és a törvénytelenül önhatalmilag emelt várak és erődök szétbontására is. Mennyi alkalom alapos és alaptalan panaszokra, mennyi alkalom a királyi jog-körrel való összeütközésre, főleg ha még a cselszövők ármánykodása is mozgásba hozott.

Máténk 1296-ban nádornak neveztetvén, már a következő 1297-ben nézetkülönbségbe jött András királylyal, melyet a király is differentiának nevez. Okát nem tudjuk. A kiegyenlítés eszközléséül a király heroicus szerhez nyult: Forgács elődöket felhatalmazván, hogy Cháknak javait égessek, pusztítsák és e miatt semmi bíróság ne merje őket elítélni. Igaz, hogy ezen neme a hatalmasok rendreállításának vagy fékezésének európai szokás volt és viszhangja sokszor a szomszéd Osztrák- és Cseh határokról is áthallatszott hozzánk, de törvényeink ismételve tiltakoztak ellene (arany bulla 18. 1231: 35. t. cz.) és kormányozási tapintatlanságra mutat, oly hatalmas ember ellen, mint Chák volt, ezen ingerlő eszközt alkalmazni és a Forgács elődöket Chák visszatörlesztésének kitenni, mely elsem

maradt az interregnum idejében ⁴⁵⁾. Egyébiránt hogy ezen összeütközés nem volt sem tartós, sem nagyobb szerű és a kiegyenlítés nem sokára beállott, az tanúsítja, hogy Chák nádori demissióját nem vonta maga után, mert a király még azon 1297-ki novemberben a Forgács elődöknek adott Protectionálisban Mátét folyton nádornak ezimezi.

De ennél 1299-ben nagyobb és tartósabb meghasonlás keletkezett a király és Chák között, nem ugyan közjogi vagy állami, hanem két nemzetségnek magán ügyei szolgáltattak reá alkalmat.

Az egyik volt a Divék nemzetség peres ügye; ez a királyi okmányok és Chák nyilatkozata szerint következőkben központosul: a Divék nemzetség egyik ágán lévő két testvér Barleus és Iruslaus pert indítván Divéki István ellen, országbírói helyettes előtt, ennek ellenében az alperes visszatörletkép más pert támasztott a felperesek ellen a nádori gyűlés előtt, melynek tárgyalásakor a peres felek egymásnak a nádorra vonatkozó hűtlenséget vetettek szemükre és egymást a nemesség nagy sokasága előtt — mi a nádori gyűlést feltételezi — párviadallal kinnálták meg. A nádor a bajvívás határnapját ítéletileg kitűzvé, Barleus azalatt míg az végbemenne, birtokait a nádor kezébe adta át. A vádat tevő testvérek másképp adták elő a király előtt a történeteket, t. i. hogy a nádor őket jószágaiból kiűzvé; azokat elfoglalta, és bajviadalra kényszeríti. Ezen nem hű panasz alapján a király meghagyá az esztergomi káptalannak, hogy küldöttje a király emberével a nádorhoz menvén, tudassák vele: miszerint a király a bajviadalt maga előtt akarja tartatni és az elfoglalt várat a jószágokkal a panaszlóknak visszaadni rendeli; Divéki István pedig jelenjék meg a kitűzött időre a király előtt ellenfelével bajt vivandó. Erre a nádornak nyilatkozata így hangzott: nem ő ítélte meg a párviadalt, hanem magok a felek, a nádor és nemesek sokasága előtti feleselés közben egymást hűtlenséggel vádolván, párviadalra felhívták, minélfogva ő a személyére érző veszély miatt kénytelen azon bajvívást maga előtt tartatni; a jószágok és várak nézve pedig nyilatkoztatta a nádor, hogy ő nem foglalta el, hanem Barleus önként ke-

⁴⁵⁾ Fejér C. D. T. VI. vol. II. 82. Győri Füzetek III. k. 115.

zébe adta a bajviadal eszközléseig. Május 2-ára törvényszéket hívott össze a király, melyben részt vettek Opor nádor, két tárnok, a Pozsony és Nyitra megyék főispánjai és még más meg nem nevezett országnagyok és nemesek, kik azon határozatot hozták: mivel Divéki István nem jelent meg a kitűzött időre a király előtt ellenfelével végzendő bajvívásra, ki őt ott készen várta, ez okon a bajviadal elvesztésében marasztaltatik, következve minden javait veszíti, melyek két-harmadrészben a király és egy harmadban a nyertes felek számára foglaltatnak el. A király a maga két-harmadát is a két testvérnek adományozá. Meg kell említenem, hogy ezen királyi törvényszék ítéletében Chák már nádornak nem emlíztetik, annak jeléül, hogy a király a nádorságot tőle ezen perbeli eljárás folytán elvette. Egyébiránt akár a nádor, akár a királyi törvényszék ítéletét fogadjuk el az akkori perrendtartással egyezőbbnek, egy esetben sem tartjuk a nézetkülönbséget politikai tekintetben oly jelentősnek, hogy azért akkor, midőn már a curia fellépése András megbuktatására folyamatban volt, észszerű lett volna a hatalmas nádort illetően eljárással elkedvetleníteni.

Lássuk a király és Chák közti meghasonlás második tárgyát, a Kurus nemzetség panaszát. Ezen nemzetségnek t. i. több tagjai szintén 1299-ben azzal vádolták Chákot a király előtt: hogy ősi négy falujokat tőlük hatalommal elfoglalta és két hívének: Bugár Mártonnak meg Pereszly Pálnak adományozta. Ezen panasz alkalmából a király a nélkül hogy meghallgatta volna a nádort, mikép a Divékiek ügyében helyesen tett, a nélkül, hogy a királyi törvényszék vagy a melléje adott országos tanácsosok eleibe hozta volna az ügyet, mikép ezt az 1298: 20. t. cz. rendeli: a panaszlók jószágainak azonnali visszaadását parancsolá, vagy mint az okmányban van kifejezve, visszaadta, azon drásticos kifejezéssel: hogy a kérdéses foglalás által a nevezett adományosok urukkal a nádorral együtt a király fűlségét megtámadták és országfosztogatást követtek el⁴⁶⁾. Mi szolgáltatott a nádornak okot a panaszkodó

⁴⁶⁾ Fejér C. D. T. VI. vol. II. 195, 200.

⁴⁷⁾ Fejér C. D. T. VI. vol. II. 187.

Kurusiak elleni illetően eljárásra, nincs tudva, de mégis egy véletlenül fenmaradt okmány közel hoz bennünket a megfektetéshez. Ez okirat épen a panaszlókra vonatkozik és azt tartalmazza, hogy 1298-ban, tehát a panaszt megelőzőleg, bizonyos Fekete Demetert a Kurusiak rablásban találva, tűzbe vették és megölték, mit annak ipja Erdeus azzal torlított vissza, hogy Berenes falujokat felégette, ingóságait elrablotta, sőt a panaszlók anyját és egyik kis leányukat magával elhűrezolta, mely hatalmaskodásnak maga idejében leendő orvoslását a Kurusiak magoknak fentartják⁴⁸⁾. Alig lehet kétséges, hogy ezen ügy természeténél fogva a Chák nádor által tartott gyűlés eleibe ne került volna, hol talán a Kurusiak hátrányára döntetett el, mely esetben, mikép fentebb kifejtettem, a vesztes felek összes jószágai elvesztését húzta maga után, ez pedig mindig az ítélő nádor díja lévén, szabadon rendelkezhetett vele, tehát el is adományozhatta. Akár ez lehetne a vád megfektetése, akár nem, mindazáltal mielőtt az eljáró nádort a király meghallgatta volna, eljárását önkényleg el nem ítéltetné és meg nem bélyegezhetné; politikai vagy állami jelentőséggel pedig a panasz épen nem bírván, a király animositásának, mit ez alkalommal tanúsított, nem volt helyes oka. Ezen és a Divéki ügyben András király eljárása nem csak tapintatlanságra mutat, hanem arra is, hogy a kormányozás nehéz tudománya nem tartozott tulajdonai közé.

Egyébiránt enyhült a baj az által, hogy ezen második összeeszenés után is a kibékülés a király és Chák közt nem maradt el, mert Bonzanó fentebb idézett leveléből azt tanuljuk, hogy mikor ő 1300. szeptemberben a királyi udvarban megfordult, Trentsini Chák Máté több zászlósokkal és hivekkel ott jelen volt, ott volt a kalocsai érsek és minden püspök is, mi azt bizonyítja, hogy Chák Máté ekkor a magyar hierarchiával a curia hívatlan avatkozásával szemben egy uton járt⁴⁹⁾.

III.

III. András halála és benne az Árpádok magbanszakadása alapjaiban rendítette meg a magyar államot. Közel ál-

⁴⁸⁾ Fejér C. D. T. VI. vol. II. 162.

⁴⁹⁾ Árp. Új Okm. V. k. 260.

lott azon ponthoz, mely szétmállással végződik, közel azon sorshoz, mely fél századdal előbb a Babenberg ház kihaltával az osztrák tartományokat érte. Ha Ottokar még ekkor él, vagy az ő prédájává vált volna hazánk, vagy közte és az új osztrák dynastia közt a kard éle döntötte volna el az annexiót.

Midőn az új király választásának nehéz feladása napi rendre került, négy oligarcha család negélyezte magának a döntő szavazatot: Trentsini Chák Máté, Aba Omode, Ujlaki Chák Ugrin és a Güsszingi testvérek.

A független nemzeti pártnak, mely szabad választást igényelt, főszlopa és feje a Trentsini volt. Vele tartott akkor az éjszakkeleti részek leghatalmasabb embere, a nádorságot Czech Catalogja szerint négy király alatt huszszor viselő Omode is, meg a püspöki karnak, esekély kivétellel, nagy többsége, kik már András király utolsó évében a Rómából ellene kezdeményezett tervekkel szemközt a király oldala mellett örködtek.

Hogy ezen pártnak volt elméletileg a házára nézve legfűdösebb, legésszerűbb célja, mely mellett az ellenzék érvei elenyésztek, kitétszik a következőkből: Wenzel cseh király, az apát értem, mert e körül központosult a választók akarata, mikép őt a cseh történetírók jellemzik, akkor a hatalom és dicsőség tetőpontján állott; előbb már meg volt választva lengyel királynak; ő vitte keresztül a nassaui Adolf német királyt megválasztását és versenytársának Albrechtnek megbuktatását; pénzügye virágzó, kormányzása igazságos, bölcs, szelíd, népe boldog és elégedett volt. A három országnak egy fej alatti összekapcsolásából minden jót és nagyot alaposan lehetett várniok, halála esetére pedig az utolsó Árpád leányának Wenzel fia által, kinek jegyese volt, a kihalt Árpádok trónjára emelését eszközölni. Szóval: mindenben fényes kilátás mosolygott a nemzeti párt terve elé. Elméletileg így álltak a viszonyok.

Ellenben a Róbert Károly pártján levők, kik közt maga a Clerus által is gyűlölt esztergami érsekjelölt Gergely volt a főszereplő, mily sértő érvekkel állottak elő? a tengerentúlról jött királyjelöltek egy ismeretlen quantitas ignota volt, bi-

torolt örökösödési ezim alatt követelőkép lépett fel, sem a kormányzásra, kiskorúságánál fogva, nem tartathatott alkalmasnak, sem hatalommal és dicsőséggel nem kérkedhetett, szóval: szerencsevadászó kalandornak tűnhetett fel akkor. Ilyennek kellett lenni az elméleti felfogásnak.

A harmadik párt élén álltak az ingadozó Güsszingi testvérek, kik képmutató játékot űztek, előbb a pápai párthoz szinlelvén rokonszenvet, utóbb pedig a nemzettel kaczérokodván. De ekkor sem állott be az egymást gyűlölő két család közt a harmonikus összműködés, a minek, mikép később elbeszelem, a baza vette hasznát.

Sajnos fordulatot vett azonban a nemzeti párt terve, midőn Wenzel az apa cseh király el nem fogadván a neki felajánlott szentistváni koronát, azt fiának fejére játszotta. A szerencsétlen esernék rosz kimenetelét nem lehetett előre látni, s azért következményeit a reményeiben megesalott nemzeti pártnak és fejének terhül felelni; valamint az sem igazolt érdeme a pápai pártnak, hogy a kalandornak látszó olasz jelöltből hatalmas és hasznos fejedelme vált az országnak. Ez úttal is, mint az nem ritka eset, a legjobb emberi célokkal játékot űzött a sors szeszélyes keze.

Hogy Chák az ifjú Wenzel mellett híven állott, a pápai szék ítélete után is, mely a koronát Róbert Károlynak ítélte, bizonyítják történelmi adataink. Alaptalan tehát a cseh történelem mostani hírneves írójának azon állítása, hogy Chák Wenzelt hűtlenül elhagyta és Károly pártjára ment át, sőt hogy Chák akkor, midőn Wenzel apjával az országból kivult és a királyi jelvényeket elvitte, fegyverrel utánok indult. Ez pusztá be nem bizonyított ráfogás⁵⁰⁾. Ellenben az igaz, hogy Chák is esatlakozott azon sereghez, mely a cseh királyt saját országában a korona rablásért megtámadta, mit a magyar nemzet méltán követelhetett Cháktól⁵¹⁾.

⁵⁰⁾ Palatzky Geschichte von Böhmen. Prag, 1839. II. B. I. A. 389, 392.

⁵¹⁾ Fejér C. D. T. VIII, vol. I. 343. »Cum aliis regni fidelibus et principibus Mathéo Palatino . . . in regnum Bohemiae cum exercitu profecti fuimus.«

ÉRT, A TÖRT. TUD. KÖRÉBŐL, 1873.

A Gúszingi testvérek ez uttal már csak ketten lévén életben, Iván és Henrik, mikép fentebb említém, a versenyző pártok közt ingadoztak s az ország szerenesétlen helyzetét bűnös gazdagodásukra zsákmányolták ki. Károly pártját ugyanis, mely őket fő oszlopainak tartotta, eserben hagyván, színre a nemzeti párthoz mentek át; Iván nagy bért csikarván ki Wenezeltől, a esellel kezére kerített és látszatra az új királynak átadott esztergami várért, habár azt tetteleg kezei közül ki nem eresztette. Itt állított fel magának nem emberhez, hanem dühös vadállathoz illő tanyát, miről a várból általa kiűzött érsek tanuskodik, midőn 1305-ki kiközösítési okmányában siralmasan elmondja, hogy Iván rablásait a vidékre, leginkább pedig az érseki jöszágokra terjesztvén ki, öt évi birtoklása alatt ötszáz ezer ezüst markára — roppant szám akkor — becsült kárt okozott az érseki javakban; embertelen kegyetlenségeit pedig odáig vitte, hogy a kinzásokban és éheztetésben elhalt foglyait, temetetlenül hagyván, éhező ebek által etette fel. És ezen embert Wenezel király nádornak kénytelen volt hivatni és iratni, testvérét Henriket pedig, ki a dunántuli részeken hasonló mesterséget űzött, Tótország bánjává, tárnokmesterré és négy vármegye, úgy mint Somogy, Tolna, Baranya és Bodrognak főispánjává kinevezni ³²⁾. A királynak, ki ily tanácsosokra támaszkodott, bukni kellett; bukni Ottónak is, ki magát szintén nagy árért a Gúszingiek kezébe adta ³³⁾.

Nem tudnám a legkeserűbb vád ellen védeni Chákot, ha ő ezen garázda fajnak, a legfőbb hivatalok örve alatt űzött legoescmányabb rablásait, zsarolásait, kegyetlenségeit nyilván, vagy csak hallgatag is, tétlenül tűrte volna. Wenezel király távoztával és Károly futása után, tehát a legválságosabb időben, mikor nem volt a magyarnak királya, az állam bukása szélén, maradt még is a hazaszeretetnek annyi érzete, a jobbak keblében, mely a végső szétfoszlás áramlatának útját állani magát kötelesnek tartá, s az senkit úgy nem illetett

³²⁾ Fejér C. D. T. VIII. vol. I. 103, 116, 143, 152, 199. Hazai Okm. III. k. 52, 53. Zichy Codex I. k. 104.

³³⁾ Fejér C. D. T. VIII. vol. I. 199.

meg, mint Chák Mátét, a nemzet nagy többségének egykori vezetőjét és fejét. Chák a várakozásnak megfelelt, ő, ki már kétszer ütközött meg győzelmesen a hazaáruló Gúszingiekkal, elhatározá magát harmadszor is ellenök fellépni s a bitorolva nádoroskodó Ivánt főrabló fészkeből, Esztergom várából, fegyveres erővel kivenni. 1306-ik év első felében hadai vezérletét Bugár Márton hív tárnokával megosztván, miután ez az ország felső vidékén Zólyom, Lipese, Dobronya és Platha várakat a pártosoktól visszafoglalta volna, győzelmes hadával Esztergom alá ment, hol a királyjelölt Károly pártja táborozott. Az egyesült erőnek sikerült a rabló tanyát bevenni s a soká nyomorított vidéknek a békét és nyugalmat visszaadni. Hogy ezen, a népre áradott jótékonyssággal Chák népszerűsége tetemesen nőtt, elég egyszerűen, mint magától érthető dolgot megemlítenem: valamint azt is, hogy a vár az érsek birtokába visszakerülvén, Chák és az érsek közt most a viszony bizalmas lehetett.

Ebből első tekintetre azt lehetne netalán levonni, hogy Chák már akkor Károly király pártján állott. De nem úgy van, s erről Károlynak Bugár Márton részére 1306-ki június 27-én kelt adománya felvilágosít. Ebben ugyanis a király a nélkül hogy Chákot és hadát említette volna, a visszafoglalt felföldi várak és Esztergom sikeres ostromának dicsőségét Bugár Mártonnak tulajdonítja és őt jutalmazza, habár tudva vagyon, hogy Bugár Cháknak tárnoka és seregének egyik vezére lévén, nem maga akarátja és erejével járt el azon szerencsés hadi vállalatokban. Károly király pedig éppen azért nem emlité az adományban Chákot és hadát, mert még nem állott akkor pártján ³⁴⁾.

Nincs is semmi adatunk arra, hogy Chákra ráfoghassuk, mikép ez időben a versenyző praetendens Károly és Ottó közt egyikhez vagy másikhoz állott volna. Esztergomot ugyan az érsek kezébe menni nem hátrálta, de az említett felföldi várakat maga kezén tartotta meg, és általában a meddig hatalma terjedett, gondja és oltalma alá vette a haza földét, nehogy újra a garázdálkodók martalékjává válják, mit a

³⁴⁾ Hazai Okm. I. k. 101.

tehetetlen praefendések úgy sem voltak volna képesek akadályoztatni. Így és akkor támadott Mátyusföldje és benne Cháknak kis királysága.

Magyarország akkori anarchicus viszonyai hatalmas és erős kormánykezeket igényeltek; Chák a két versenyző közül egyikben sem találta fel a tulajdonokat. Károly még gyermek volt, elegendő hadak nélkül, a túltengerpartról ide vetve, Ottó pedig kalandor. Ily körülmények közt egy harmadik, amazoknál hatalmasabb jelöltet kerestek Chák szeméi. Ugyanazon okoknak kellett most is megint Chák előtt lebegni, melyek az első választásnak adtak irányt, midőn az apa esch királynak ajánlatot fel a korona, tudniillik oly hatalmas jelölt kezébe juttatni azt, ki a magyar állam elgyengült erejét több tartomány egyesülése által fokozni tudhassa. Ezen ezélt keresve, megemlékezett azon mozgalmakról, melyeket az új osztrák dinasztia a magyar trón elnyerése iránt a multban mind addig folytatott, míg azokat a pápai szék nyilai, majd pedig kegyeit kilátásba tevő intelmei vissza nem szorították. De miután az utolsó Premisli kihalásával Albrecht császár fia, Rudolf esch királynak választatott, feltámadt ismét a hazafiak keblében a vágy, az első választáskor megbiusult egyesítési tervet újra megkísérteni. Bizonyítja ennek valóságát Fridrich hercegnek egy magyar nagyhoz intézett levele, melynek értelmé oda megy ki: hogy habár azon ragaszkodást, melylyel az illető úr Albrecht római királyhoz és fia a esch királyhoz (Rudolfot érti) állandóan viselkedik, köszönettel veszi és viszonzni kívánja, de minekutána rokonának (unokatestvérek voltak) Károly magyar királynak előmozdítását saját magának tekinti és tudja azt is, hogy Károlyt sem atyja (Albrecht) sem fivére (Rudolf) nem fogják elhagyni: ajánlja neki Károly ügye előmozdítását. Mivel ezen levél keltezés nélkül és az illetőnek, kihez írva volt, neve elhallgatásával van egy udvari levéltári codexbe iktatva, idejét csak közelítőleg lehet meghatározni, ugymint Rudolfnak esch királyfiá választása és halála közt, vagy is 1306-ki októbertől 1307-ki július 4-éig. Hogy pedig nagy befolyású országnagyhoz volt a levél intézve, bizonyítja az, mert felkérte őt Fridrich herceg, a levélíró, hogy az ország előkelő zaslósnál mozdítsa elő a

király ügyét ⁵⁵⁾. Nem vitatom határozottan, hogy ezen levél Chákunkhoz volt intézve, a mi valószínű, hanem annyit állíthatok, hogy Chák Máté azon hazafiakhoz tartozott, kik ezen tervet mozgásba tették. Ezt Chák és az osztrák dynastia közt tervezett házassági összeköttetés, ezt Fridrichnek 1308-ki június 2-án Pozsonyban Chákkal tartott értekezése segítségadás végett apja gyilkosai ellen, mit Chák kétségesen megajánlott ⁵⁶⁾, nagy valószínűségre emelik. Azonban Rudolfnak az idézett 1307-ki július 4-én történt halála, s Albrecht császáron 1308-ki május 1-jén elkövetett merénylet ezen új tervnek véget vetettek. Csak ezen terv letüntével jöhetett azon idő, mikor Máté akarva nem akarva megfért azon gondolat-tal, R. Károly király jelöltségébe megegyezni.

A bullázó választási mozgalmaknak a diplomacziái finomsággal és pápai mindenhatósággal felruházott Gentilis bíbornok kedvezőbb fordulatot adott. Nála nélkül Károly soha sem lett volna magyar király. Gentilisnek az 1308. ősz végén Budára érkeztek első gondja volt, a püspöki kar és egyházi rendből Károly királyságának egy erős phalanxot alkotni, mire a placet könnyen volt megszerezhető; de annál nehezebb ezélt tűzött ki magának: Chákot mindenk fölött az ügynek megnyerni. E végett személyes találkozásra hívta fel őt tizenhét nappal a november 27-re kitűzött országgyűlés előtt egy Buda melletti paulinusi remetelakba. A bíbornokot négy udvari papján kívül, még Tamás esztergomi érsek, János nyitrai püspök, meg a predikátorok és minoriták főnökei kísérték oda. Chák magával hozta öt fő emberét, nem a főurak sorából, hanem a közép nemesi osztályból valókat, névszerint: a későbbi szerencsétlen Zaaeh Feliczánt, a nógrád-megyei Kachich nembeliek közül kettőt, Somoskönek urait, a nyitra megyei egykori főispánt Chekei Pált, végre a Hont meg Bars megyében birtokló Sági és Sári-Vörös Bedét, a fő

⁵⁵⁾ Fejér C. D. T. VIII. vol. VII. 377.

⁵⁶⁾ J. E. Kopp, Geschichte der Eidgenössischen Bünde. Lucern 1854. IX. B. 7. »Hierauf eilte er (Fridrich) in den Pfingstagen (um 2. Brachmon. 1308.) nach Pressburg und erhielt vom Grafen Matthias (hiba Mattheus helyett) von Trentschin die Zusicherung einer bedeutenden Streitmacht.« Reimchronik 805.

uri osztályba emelkedett Lévai Cseh család vagyonságának előkészítő üsét. A bibornok, hihetőleg a Tamás érsek tolmácsolása mellett, kérdéseket intézett Chákhhoz: ha vajon kész-e engedelmeskedni az ország békéjét és király javát ezéző bibornoki rendeleteknek és parancsoknak? Chák eleinte feleletében habozó volt, mondja az okmány, a mi alatt róla mint gondos és önálló férfinról csak azt lehet érteni, hogy a bibornok korlátlan önkényű intézkedéseihez előzetes jóváhagyását nem adhatta. Helyén volt tehát, hogy mielőtt határozottan nyilatkozzék a tett kérdésekre, félre vonulva társaival tanácskozni kívánjon. Visszatérvén, önként és szabadon kijelentette, így szól a pápai közjegyző által készített okmány: hogy igen is kész ő szentsége a pápa és bibornok rendeletei és parancsainak hódolni és azok szerint cselekedni, miket a bibornok Károly király és az ország érdekében rendelend. Károlyt elismeri Magyarország királyának, örökösének és természetes urának, kinek hűséggel és engedelmisséggel lesz lekötve, nem is akar kivüle mást Magyarország királyának. Tehetsége szerint azon lesz hogy az országba béke és nyugalom szálljon vissza; megígérte a bibornok különös kíváratára, hogy Domonkos mesterrel és azon zászlós urakkal, kikkel viszályai vannak, kibékülend és oly méltányos egyezsége lépénd, mely a király hasznára váljék. Általában sem ezekkel sem senkivel mással nem lép olyan szövetségre, mely a királynak kárt okozna. Mind ezeket, kezét fogva a bibornokkal, béke esókkal is megerősíté⁵⁷⁾. Feltűnő ugyan, hogy ezen okmányban, ha az híven van a vaticani eredetiből lemásolva és Batthyányi erdélyi püspök nagy munkájában közölve, Máté részéről semmi feltételek világosan megírva nincsenek, de hogy ilyenek nem csak szóba jöttek akkor, hanem az okmányból történt szándékos vagy szándéktalan kihagyás daczára, meg lettek alapítva, magának Gentilisnek azon előadásából következtetem, mely az 1311-ki kiközösítési iratban foglaltatik. Ott ugyan is ezeket mondja a bibornok: hogy mikor ő vette át Károly ügyét, az egyház tagjain és egynehány zászlóson

⁵⁷⁾ Fejér C. D. T. VII. I. vol. VII. 60. Batthyány J. erdélyi püspök *Leges Eccl. Regni Hung.* után, ki a vaticani példányból leíratta.

kivül majd semmi párttal nem birt Károly, mert a főurak a királyt nem támogatták. Ezen gyöngye kezdet bevallása után fel kell tenni, hogy a bibornok biztos kilátást nyújtott az országnak az új király által eszközözendő oly jó és alkotmányos kormányzásra, mely a nemzetet elégedetté és boldoggá fogja tenni és az óhajtott béke partjára vezetni; lehetlen fel nem tenni azt is, hogy ugyanakkor a bibornok Chákot ne kecsgettette volna kitüntetéssel és jutalmazással; valamint azt sem szabad feltenni, hogy viszont Chák is, mint a nemzeti párt szószólója, ne fejezte volna ki a nemzet kívánatait a szabad király választási jog, szabadságok, szokások kellő biztosítására nézve, mi a pest-rákosi országgyűlésen és a koronázási eskü alkalmával a nemzet által követeltetvén meg is adatoit. Azt is ki lehet olvasni Gentilis irataiból, hogy már ezen értekezleten meg volt beszélve a terv, Chákra a legfőbb országos méltóságot ruházni, mind az egyház mind a király részéről.

Az értekezlet után a bibornok összehívta ismét az ország főpapjait és zászlóseit tanácskozássra és előadván nekik a Chákkal végzeteket, kikérte véleményüket különösen a Cháknak szánt főhatalomra nézve. Már fentebb említém, hogy ellene nyilatkoztak és fekete színekkel festették Mátét. De a tapasztalt főpap nem fektetvén súlyt az ellenvetésekre, megmaradott feltett szándoka mellett. Megállapítása indokolását így adja elő: Chák őseitől öröklötte a királyság iránti hűséget és ragaszkodást (ezélozván atyja- és nagybátyjára), ő vitéz és körülnéző katona, milyenre az ország mostani körülményeiben nagy szükség van, és mióta a királyhoz esatlakozott, ezt készséggel és előzékenységgel szolgálja, a bibornok bizik benne, annál inkább, mert az érsekek, püspökök, szerzetesek, bárók és nemesek sokasága előtt ő és fia eskült tétvén: hogy Károlyt igaz királynak, a királyság örökösének, és természetes uruknak fogják tartani, tisztelni, sem életében mást királynak nem ismerendnek, sem holtá után mást törvényes örökösén kívül, végre minden ügyekezettüket oda fordítandják, hogy a királyi (korona) javak a letartóztatók kezéből kiszabadítva a királynak visszaadassanak. Ezen eskü alapján tehát Gentilis Chákot — az okmány eredeti szavait idézem elébb: »primicerium, vexillarium, directorem et pro-

pugnatorem ad ecclesiae nostrumque propositum prosequendum pro statu pacifico dictorum regis et regni* körülbelül ily értelemben: elsőnek, zászlóvivőnek, kormányzónak, az egyház szándékai kivívójának, s az ország és király érdekében a békehelyreállítójának rendelte és nevezte⁶⁹⁾. Ezen szavakban nem a nádorság vagy más eddigi hivatal hatásköre van kifejezve, mert hiszen Chák ugy is országszerte nádornak tartatott és neveztetett, magát is olyannak írta, de a király is nem csak a nádorságban erősítette meg, hanem az időközben nagygyá nőtt tárnoksággal is megkínálta⁷⁰⁾; következve a a bibornok kijelentésében egy eddig a magyar nemzet előtt ismeretlen és szokatlan teljhatalom, milyent a bibornok maga is minden korlát és határok nélkül és minden királyi jogok és országtörvények fölébe emelkedve, tetteleg gyakorolt, volt Chákra ruházva.

Ha a bibornok szándékának és imént idézett szavai alatt rejlő eszmének nevet kell adni, nem tartózkodnám annak kimondásától, hogy Gentilis némi dictaturánál, milyent ő is valóságban gyakorolt, nem érthetett egyebet. — Joggal tehettem-e ezeket? ez más kérdés, — tetteleg azonban és a király meg a nemzet hallgatag tartózkodása mellett, a bibornoki dictatura csak ugyan életben volt.

Fel kell tennem, hogy a bibornok azt írásba foglalta és országszerte közhírré tette. Elveszése kétszeres kár hazai történelmünkre. De talán fog még egy második Batthyány Ignác püspök feltámadni, ki a vaticáni okmánytengert tüzetesebben átvizsgálgatván, ezen kinevezési bullát is úgy, mikép a kiközösítést sikerült, napfényre hozandja.

Chák a neki kijelölt tért elfoglalta. Sajnos hogy nem maradtak ránk egykorú kutforrások, melyekből Cháknak a reá ruházott teljhatalom körében tett első lépéseit voltaképen meg lehetne ítélnünk. Egy két gyenge nyomokra még is akadunk. Mindenek előtt azon kedvező fordulatra, mely Gentilis első fellépésével a közbéke felé történt, közremunkálása-

⁶⁹⁾ Fejér C. D. T. VIII. vol. V. 52. Szintén vaticáni példány után Batthyány J. püspök idézett munkájában.

⁷⁰⁾ lásd. az 58. jegyzéket

ból Chákot kifejejtetünk nem lehet. Hozzá látott az igazság gyors kiszolgáltatásához, s azt, mikép némely fenmaradt adatok mutatják, az előbbi hosszas formáságoktól megszabadítva, egyszerűsítette⁷¹⁾; de a vagyon-biztosság szilárdítására is kiterjeszté gondjait, minek bizonyságául szolgálhat, hogy a várai közvetlen szomszédságában fekvő Nagyszombat vidékén az esztergomi káptalan dézmásai mindenkor (1309-ről beszélnek az okiratok) békésen gyűjthették a dézsmát⁷²⁾. Chák a király irányában elvállalt köteleességét is 1308. és 1309-ben híven teljesíté, a budai országgyűlésen küldöttje által, mint némely károlypárti más nagyok is, például Chák Ugrin, részt vett, a király tanácsában és oldala mellett foglalt helyet, hív szolgájának, milyen volt a már ismertetett tárnoka Bugár Márton, a királytól jutalmakat eszközölt ki és általában a hív és kedves nádor — fidelis et dilectus palatinus ezimét a királytól kiérdemelte⁷³⁾. De még ezen 1309. év végén vagy az 1310. elején megkezdődtek a szerencsétlen surlódások a király és Chák közt, valamint Chák és az egyház között is.

A fiatal király Cháknak amaz irigyei és ellenei által izgatva, kik már Gentilis bibornok előtt ellene áskálódtak, nehezen tűrte a tétlenséget, melybe őt a bibornok fejletlen kora miatt járszalagon vezetve és a kormány rúdjától távol tartva, nagyok módjára szoktatta. A tespedést elunt és cselekedni vágyó fejedelem tért keresett, kétségen kívül azt, mely Cháknak volt kijelölve és átadva. Itt mihamar összeakadtak a tengelyek. Chák mint bibornoki teljhatalmazott és nádor a magáénak vélt útból kitérni nem akart. És csakugyan most, mikor még az ország minden szegletében egy-egy hatalmas lázadó villogtatta kardját, Cháknak kitérésí vonakodása igazolva volt.

A hatalmas bibornok még tudott és tartozott volna segíteni e kényes helyzeten, melynek alakulása nagyobb részben tőle származott; de a megerősödött és elbizakodott kirá-

⁷¹⁾ Hazai Okm. I. 104. Függelék A.

⁷²⁾ Fejér C. D. T. VIII. vol. I. 352.

⁷³⁾ Fejér C. D. T. VIII. vol. I. 341.

rályi pártnak intelmeire és agyarkodásaira, mely türelmetlenül várta az egyházi javak visszaadását, károk megtérítését és a dézsmák rendes kiszolgáltatását, mit Chák ily rövid idő alatt nem rögtönözhetett, a bibornok nem bírván kifejtetni annyi önállóságot és erélyt, mint a mult évi tanácskozmányokon, ingadozni, aggódni, végre maga is sokallani kezdé azon teljhatalmi tért, melyet maga jelelt ki Chák számára. A visszaalkuvás útjára ment tehát át, de Chák nem volt többé az egyház engedelmes fia. Benne van az emberek gyarló természetében, hogy fegyveres hatalmat könnyű adni, de vajmi nehéz visszavenni. Ürügyet találni a visszaalkuvásra könnyű volt. Ha más nem, a korona javainak visszaadási kérdése, mely már Erdély nyakas vajdájával és Aba Omode nádor fiaival kedvező megoldást nyert, elég anyagot szolgáltatott az összeűzörrénésre. Chák kebelében két ellentétes tulajdon honolt és küzdött egymással: előzékenység és törhetlen esükönyösség. A bibornok előbbi alkudozásaiban az elsőre talált, most a visszalkuvásnál a esükönyös Chákkal gyűlt meg a baja. Célját ez úton nem érvén el, tervszerűleg megdördültek ellene az egyházi fegyverek és a kiközösítés villámai.

Kun László és III. András idejében megszokták az emberek, úgy nagyok mint kicsinyek, ezen villámokat pusztító fenyegetéseknek venni és hatástalanok maradtak oly annyira mikép azon sem akadt fenn senki, hogy Gläszingi Iván a kettős kiközösítés daczára, melyet, mint már említém, a zágrábi püspök és esztergomi érsek ellene alkalmaztak, náadorságra emeltethetett. De a hatalmas Gentilis másképp értette ezen fegyvert forogni és annak sikert szerezni. Négy erős rohamot intézett vele egymás után a daczos keblek megtörésére. Az első Budáról jött, hol már az 1308-ki decemberben tartott tanácskozmány alkalmával igénybe vett teljhatalmánál fogva kimondotta mindazokra a kiközösítési átkot, kik Károlyt királynak nem ismerendik, vagy személyét sérteni fogják, avagy a királyi (korona) javakat vissza nem bocsátják. Sőt az ebben vétkezőket a hűtlenség bűnében és büntetésébe esetteknek oly súlyosítással nyilatkoztatta, hogy irányukban mások seami kötelességgel nem tartoznak, mi az adósoknak adósságaiktól feloldására érzelt. A temetés meg-

tagadása pedig mindenütt a kiközösítés kíséretében járt. Ezen rendeletét azonban a bibornok ez évben ki nem hirdettette, hanem csak a következőben s így egyelőre annak végrehajtása fel volt függesztve. A következő 1309. év november havában a bibornok az egyház fejeit Pozsonyba zsinatra gyűjtven, a budai szabályokat a pártitók és az egyházi megkirályi javak bitorlói ellen megújítván, azon súlyosbítással hirdettette ki, hogy ki a kiközösítéstől egy év alatt megszabadulni nem igyekszik, mint eretnek nyomozás alá fog vettetni, mi a máglya alkalmazását is kilátásba tette. Úgy látszik, hogy ezen pozsonyi zsinat határozatainak viszhangja és végrehajtó közege akart lenni az Udvardon ez évben tartott tartományi zsinat is. Az ott hozott gyűjtő határozat következőleg hangzott: minden vezérek (duces), zászlósok (barones), ispánok (comites) és világi megszerzetes papok, kik Károlyt királynak el nem ismerik, királynak nem nevezik, a királyi jogokat és adózásokat tőle megtagadják, Bonifacius pápa kiközösítési bullája értelmében, melynek végrehajtása rájuk van bízva, egyházi átok alá esnek és ha ezután sem tértnek meg, kereszt háborn fog ellenök kihirdettetni, mint az úr koporsójának pogány letartóztatói ellen.

Mennyire kísérték meg foganatosítani ezen fokról fokra súlyosbított határozatokat az egyház szolgálói, nem találjuk feljegyezve, azon egyen kívül, hogy a temetetlenül hagyott holtak testeinek látása nagy keserűséggel töltötte el a hívek sokaságát; hanem János a nyitrai püspök az 1318-ki panasziratában elismeri, hogy ő a maga püspöki megyéjében, tehát Chák székhelyén is ezen sújtó bullákat kötelességénél fogva kihirdette, a miért, ezt is bevallja, Cháknak maga elleni dühös indulata kitörését idézte elő. Ekkor idézte elő Tamás érsek is maga ellen Cháknak és pártjának visszatérési bosszúját, mely addig nyugodott. Az 1312-ki tiltakozásokban bevallja ezen főpap, hogy az érseki jószágok pusztításai a Chák ellen végrehajtott kiközösítés idejétől vettek kezdetüket: »a tempore latae contra Mathaeum palatinum sententiae« mondja az okmány. Ezt illetőleg különös figyelmet érdemel azon körülmény, hogy az érseknek előbb legbizalmasabb emberei, például a már egyszer említett Sági és Sáriai

Vörös Bede, ki Tamás érseket szorult állapotjában lovakkal és pénzzel felsegítette, a kiközösítés által feldühödve, az érseki jószágok legnagyobb pusztítói lettek ⁶³⁾.

A mindenre figyelmező bibornok látván, hogy az egyházi nyilak csakugyan Máté urra és partjára is hatnak, ezen oldalról vette munkába Chák visszaalkudozását, akarván őt oly feltételekre szorítani, melyek talán a vele között egyezésbe nem voltak foglalva, de a királyi jogok és hatalommal szemben czélszerűeknek vagy épen szükségeseknek is tartattak. Ezen kísérletek, sajnos, sütkerre nem vezettek. Más alkalmasb helyen vissza térek azokra. Elunván tehát Gentilis a sisypthusi munkát, 1311-ki július 6-án a Chák személyére névszerint alkalmazott kiközösítési határozatát meghozta, kihirdette és ezzel oda dobván az újabb belháboru keztyűjét, talán a felbőszített oroszlán dühétől is tartva, Pozsonyból és az országból majd három évi hosszú tartózkodása után végkép távozott.

A király, a bibornok szellemében, a megkezdett válságot tovább fűzván, Chák részéről a büség nyilvános felmondását vonta maga után; de nem hátrálhatott, ha király akart maradni. Bár tagadni nem lehet, hogy Gentilis minden nagy esze, diplomatai ügyessége mellett, elmenetelekor oly nagy zavarba hagyta az országot, hogy csak egy gyöngye bajszálon függött a kimenetel szerencséje.

A belháboru hadüzenet nélkül, mint szokott, tetteleg beállott.

Mátyusföldre, melynek számos várai a Kárpátoktól egész Komáromig és Visegrádig mind Chák, vagy kis részben pártja kezében valának, oly erős hadi positio volt, hogy itt kezdeni a háborút egy jelentősé lett volna a bizonyos vereséggel és bukással, sikeresen szemeltetett ki tehát a támadás kezdő pontjául az ország éjszakkeleti azon része, hol már Máté védereje Szepes várának előbb történt elvesztése és a Szepesi szászoknak Károlyhoz hű ragaszkodása által meg volt bénítva, de erejének központjától is távol állván, leggyengébbnek mutatkozott. Kisebb esetepaté már folytak volt a király hívei

⁶³⁾ Fejér C. D. T. VIII. vol. I. 63, 466, 176, 179.

és a pártosok közt Pataknál Omode fiaival, Visknél a Chák rokonokkal; de a király derék hada csak az 1312-ki tavasz nyitáival indult Sárosvára alá. Máté nem csak ennek védelmére szorítkozott, hanem Szepesvárat is újra ostromzárta, hol kevésbe mult, hogy a királyi vezérek egyik legelőkelőbbje Druget Fülöp később nádor, Chák kezébe elevenen nem került és csak frisebb lovat kapván, menekül, hetett meg. Chák Sáros segítségére vitéz várnagya Demeternek ezerhét száz lovast küldvén, a királyi sereget Szepesig visszanyomta, hogy mindazáltal ennek daczára Sárosvára ezen hadjáratban később a királyiak kezébe került, azt csak a váron belül levő Tököliek árulásának kell tulajdonítani, miről a Wagner közlötte királyi adomány kivonata kezeskedik ⁶⁴⁾. Chák folytonos előnye lévén, a királyi hadakat Szepesből is kinyomta, — s ezek kénytelenek voltak Kassa irányában hátrálni, hol két tűz közé (képleges értelemben, mert még tűzi fegyver nem létezett) kerültek volna, ha Kassa német polgárai, kik még csak imént Chákkal tartottak, a királyhoz át nem pártolnak. Ezen anyagi és erkölcsi erősödés kedvező fordulatot hozott a királyi seregbe; a rozgonyi mezőn tehát megállott és ütközetet fogadott. Kimenetele tudja van. A krónikák szerint a harez soká kétes és oly dühös volt, milyen a tatárok sajói ütközete óta nem történt. A győzelmes seregben találjuk az új aristocratiát: a Drugeteket, Báthoriakat, Bebekeket, Sztárayakat, Tökölieket, a nógrádi Szécsénieket, debreczeni Dózsákat, sat.

Máténak az akkori idők viszonyaiból képest nagy serege volt, maga Károly király többször hatalomnak — potenciának — nevezi. Seregében azonban a főúri családok gyéren voltak képviselve; a mátyusföldi közép osztályok tették annak főerejét és zömét.

A rozgonyi győzelem fényes volt ugyan, de nem döntő; csak Sirok vára Hevesben esett el utána, a mátyusföldi várak tömör szögét pedig meg sem kísérlette fenyegetni a győzelmes, de megfogyott királyi sereg.

A haza vette nagy hasznát ez alkalommal a Chákok és

⁶⁴⁾ Diplomatarium Sarosiense 52. l.

Güszingiek megférhetlen gyűlöletének, mely hátrálá őket egyesülni; mert ha ezen hatalmas két család akkor egyesült erővel lépett volna fel a királyi hadak ellen, annak veresége el nem marad. Úgy látszik, hogy mind Gentilis ügyes tapintatával, mind a tőle tanácsolt király jókor felismerték annak hasznos következtetéseit, hogy ezen túl-hatalmas két fajt egymással kiengesztelni és erejük egyesülését előmozdítani nagy politikai hiba lett volna. Károly király tehát csak akkor, miután Chák Mátét elvesztettnek hitte, ennek pótlásául a Güszingi család némely jobbra való tagjait édesgette magához, ugymint: Jánost ifjabb Henrik fiát, kit még nagyon fiatalan (azért íratik *Magnificus Juvenis*) főlovászmesternek és Tolna- meg Somogyvármegye főispánjának tett, Ivánnak unokáját pedig Miklóst tárnokmesternek; a család más tagjai közül András és Kakas Miklós a magok kezeire pártütést ülvén ⁶⁶⁾.

Miért nem folytatta a király a rozgonyi győzelem után hadakozását Chák ellen, annak a már említett okokon kívül ugymint a megfogyott erő és a hatalmas mátyusföldi várszegeken túl még más két oka is volt. Egy az ország több részeiben folyton garázdálkodó pártütők leverésére indított hadak szétosztása; a másik ok, melyet történetiróink eddig szünyegre nem hoztak, de valósága kétséget nem szenved, az volt, mert a győzedelmes király jónak látta az első vereséget szenvedett, de még mindig hatalmas erővel bíró ellenségével a kibékülést megkísérteni. Ez Cháknál is viszbangra talált és míg az alkudozások folytak, a fegyver mind két részről szünetelt. Elsorolom azon érveket, melyek bennem ama meggyőződést keltették, hogy a király és Chák közt a rozgonyi győzelem mámore lecsillapultával komoly kibékülési kísérletek indultanak meg.

A rozgonyi esata évében 1312-ben, úgy az utána következőben, Károly király Chák Mátét mindenütt »infidelis, male memorie« és hasonló ezimekkel bélyegzi; de már 1314 és 1315-ben két oly okmányban, hol a király Chákról beszél, ezen gúny szavak Chák fejére nem szóratnak, sőt elég szelid

hangon említi őt a király. Az egyikben ugyanis ilyen kifejezést olvasunk »in conflictu nostro, quem contra potentiam Magistri Mathaei . . . habuimus prope Cassam,« a másik okmány kifejezései még kiméletesebbek: »in quadam expeditione nostra, contra Mathaeum eandem palatinum de Trenchin in tenuta ipsius cum exercitu nostro essemus« ⁶⁷⁾. Kár hogy ezen évekről több oly királyi okmánnyal nem bírunk hol a király Chákról beszél. Azonban feltevésem nagy erőt nyer azon körülmény által, hogy ezen években a harez zaja Chák és Károly közt valóságosan szünetelt. Téves tudniillik történetiróinknak azon véleménye, hogy már 1315-ben foglalta vissza a király Cháktól Komárom várát, felhasználva azon alkalmat, midőn Chák Holicsnál János cseh királlyal hadakozott, és hogy a visszavett várat vármegyéستől azonnal Tamás esztergomi érseknek adományozta. Ezen adomány levél igen is 1315-ben kelt, de oly tárgyról, melyet a király még nem birt, csak birni remélt, nem is volt az más, mint ígéret, milyennek maga a király az 1317-ki megerősítő adományában ezimezi: »promissum legitimum« de különben is több hiteles adattal fogom alább bebizonyítani, hogy Komárom vára nem előbb, mint 1317-ben october vagy november hónapban került a király birtokába ⁶⁸⁾. A kibékülési kísérletek folytán történt az is, hogy mikor 1315-ben János cseh király Chák ellen a Morva földön tett becsapások megbozsolása miatt személyes vezetése alatt hadait megindította és Holics várát körültáborolta, Chák-Károly királyhoz folyamodott segedelemért; mire azon választ kapta: hogy a király azt nem teheti, mert szövetségese a cseh királynak, hanem küldöttjei által azon lesz, hogy a cseh királyt megengesztelje ⁶⁹⁾. Ez vezette legjelesb történetiróinkat azon véleményre, hogy Chák alig ha nem a magyar király biztatására tört be a Morva földre ⁷⁰⁾. E sejtésem annál valószínűbb, mert Károly király a német császári koronára vágyó osztrák Fridrikkel még 1314-ben kötött szövetségénél

⁶⁷⁾ Fejér C. D. T. VIII. vol. I. 541, 562.

⁶⁸⁾ Fejér C. D. T. VIII. vol. II. 68.

⁶⁹⁾ Dobner Monum. H. R. Boh. IV. T. 24.

⁷⁰⁾ Horvát M. Magy. Tört. II. 185. Szalay L. Magy. T. II. 145.

⁶⁶⁾ Zichy Codex I. k. 128, 137, 146.

fogva ennek ügyét versenytársa, a Bajor Lajos ellenében, ki mellett a cseh király lelkesülten fellépett, előmozdítani akarván, azt azzal vélte eszközölhetőnek, ha János királyt tulajdon földjén Chák által háborgattatja. Ezen titokban történt esetről ugyan a cseh kútforrások mit sem tudnak, hanem az egykoru *Chronicon Aulae Regiae* arról panaszkodik, hogy a magyar király be nem váltotta ígétét, mely szerint a cseh királyt Chák ellen segíteni fogadta⁷¹⁾, a mi szintén a Chákkal kiesínált titkos eselt valószínűvé teszi. Ily bizalmas viszony csak akkor érthető, ha azt Chák és Károly közt komoly kibékítési alkudozások előzték meg.

Fel lévén említve János cseh király és Chák Máté közt 1315-ben kiütközött háborúskodás, ezen igen nevezetes epizódot szükséges körülményesen ismertetni. A hazai egykoru kútforrások Cháknak minden hősi eselekedeteit irigylve, hallgatással mellőzik ezen eseményt is, ez okon a cseh kútökből kell azt merítenünk: Chák ugyanis az ország határszélén, a Morva folyó partján fekvő Holies várát, mely habár a magyar földön volt, de régen a cseh királyok tulajdonának tartatott, elfoglalván, onnét a szomszédos Morvaországba hadaival becsapkodott, pusztításokat és foglalásokat követve el, névszerint elfoglalta Vesely várát is. A cseh király megsokallván ezen háborításokat, elhatározta Chákot haddal megtámadni és elégtételt szerezni.

Nagy sereget gyűjtve, annak élére maga állott. Veselyt első rohammal bevette, a többi elfoglalt helyeket pedig Chák katonái felperzselvén, Holies alá húzódtak. A határfolyót átlépve, körüláborolta a király Holies várát. Chák ostromolt övéinek jelentékeny hadával segítségére jött és oly kemény támadást intézett az ostromló seregére, különösen nyilak záporát eresztve rájuk, hogy ezek a támadást kiállani nem bírván, futásnak erednének. Csak a híres Lipa vitézségének volt köszönhető a futamodók megállításása és az üzők visszaverése. De a várat még sem sikerült a cseheknek bevenni, mert

⁷¹⁾ *Chronicon Aulae Regiae* Dobnernél Mon. II. A. Boh. T. V. 334.
»Rex quoque Karolus Ungariae Regi Bohemiae ex altero latere in adiutorium non venit, ut promiserat.

az idézett Udvari Krónika írója egyenesen mondja, hogy a cseh király Chák kívánságára ráállott, hogy mind két részről nyolez-nyolez választott a háborúra szolgáltatott okokat megvizsgálván, azokat békésen intézzék el, s ezzel a vár ostromát abban hagyva seregével haza ment. Bárhogyan akarják szépitni a cseh kútforrások és történetírók ezen hadjárat kudarcát, mégis érezniük kellett azt, mert részint azzal mentegetik a hadjárat abban hagyását, hogy elfogyván a sereg élelme, nehéz és veszélyes lett volna azt a magyar földön megszerezni, de a király neheztelése is Lipa iránt ezen öntudatot árulta el, ki a hadjáratnak disztelen eredményét Lipának volt hajlandó tulajdonítani, jóllehet a futás szégyenétől ő mentette meg azt⁷²⁾.

Ezzel a Trencsini hadi ügyességének és erejének egygyel több jelét adván, az a kibékülési tárgyalásokra jó hatást gyakorolhatott volna. Nincs is kétség benne, hogy ha Tamás, a hatalmas esztergomi érsek és a királynak Gentilis elmencetele után legbizalmasabb tanácsadója, ki békéltető ügyességének többi közt Erdély makacs vajdáját Aport megtérítvén s a korona visszaadására bírván, már előbb fényes bizonyosságát adta, a szelid és áldozatkész elődje Ladomer szellemében működik, a kiegyezés Chák és a király közt teljesezésbe ment volna. Ám de Tamás érsek nem csak nem mozdította elő a béke mozgalmakat, hanem a Cháktól szenvedett bánatmak érzetében inkább hátrálta az által, mert az érseki javakban Máté úr és embereitől szenvedett és tizenöt ezer ezüst girára becsült károk megtérítéséről lemondani nem volt hajlandó, sőt még azon esetre is, ha netalán kényszer- és félelemből a Chák által ajánlott ötszáz girát elfogadná, ebbeli egyezségnek erejét a veszprémi és győri káptalanok előtt alattomban közbevetett tiltakozásai által meghiusítani törekedett, mind azon czélból, mert attól tartott, hogy ha a kibékülés Chák és a király közt létrejö, követeléseik alkalmasint elmaradnak. E czél már 1313-ban is lebeghetett az érsek előtt, midőn a püspöki kart arra bírta: intézzenek a pápához feliratot oly értelemben, miszerint ő szentsége a királyra hassen, hogy ez a

⁷²⁾ Palatzky *Gesch. von Böhm.* II. B. II. A. 115.

ÉRT. A. TÖRT. TUD. KÖRÉNŐL. 1873.

legyőzendő Cháknak javaiból az érsekség jószágaiban okozott dúlásokat kártalanítsa⁷³⁾. Ezen szándékhoz az érseknek merev ragaszkodását tanúsítja, a kibékülési tárgyalások legjobb folyama alatt 1315-ben a királyra irányozott abbeli hatása, hogy a Máté birtokához tartozó Komárom várát, mielőtt még a király kezeibe kerülne, igérje meg adományilag az érseknek, mi meg is történt. De Tamás érseken kívül lehettek és voltak is még többen, kik Chák legyőzése esetére a király kezébe kerülendő roppant javaiból adományos zsákmányra számot tartottak, és hogy ezek is nem segítették elő, hanem inkább ellengették a kiegyezést, tények bizonyítják. Okok is, ürügyek is nem hibázván ily czélok érvényesítésére, a békealkudozások fonala megszakadt és a hadakozó felek ismét a fegyver érveikhez fogtak.

A fegyverszünet alatt megerősödven megint jobban a királyi párt, most már több helyen lehetett a főbb pártütők lefegyverzésére indulni. Ilyenek voltak, hogy a többi hallgatással mellőzzem, Tisza mellékén és Erdély szélén a hatalmas Borsa nemzetség, melynek az ide oda ingadozó Kopasz nádor volt a feje, ki felső-magyarországi czimborákkal orosz földről tervezett a király ellen versenyzőt felállítani. Dunán túl a Gúszingi utódok, közülök különösen András, János és Miklós (kik Kakasnak hívtak) voltak a főkolompós lázadók, kik Kabold, Piliske, Ujvár, Sárvár, két Kőszeg, Izdenecz és Monoszló várakat kezükre kerítvén, azon vidéket rablásaikkal háborgatták. Ezek ellen egykori társaikat, de kik tőlük elszakadtak, küldte a király: András és János ellen a később igen kedves országbiráját Kőeski Sándort, Kakas Miklós ellen Zalamegye főispánját Osl Lőrinczet. A lázadók mindenütt legyőzettek, a várak tőlük visszafoglaltattak, ők pedig látván hogy most már más királylyal van dolguk, mint volt apáiknak Kun László és III. András idejében, meghódoltak és kegyelmet nyertek; a király mindazáltal a többiit meghagyva nekik, Ugod és Kanizsa várakat tartozmányaikkal elvette tőlük, amazt Chenek nevű eseb hívének, ezt pedig Osl Lőrincznek adományozván, ki így a híres Kanizsai családnak lett törzse⁷⁴⁾.

⁷³⁾ Fejér C. D. T. VIII. vol. I. 504.

⁷⁴⁾ Hazai Okm. I. k. 124, 140, 147, 151.

A lázadó Borsák két oldalról támadtattak meg debreczeni Dózsa, később nádor, indult ellenük egy felől, a király pedig másfelől Adrian várakat körülzárolta és a nyár derekán 1317-ben bevette⁷⁵⁾.

Onnét a győzedelmes sereg Visegrád és Komárom várak alá vezettetett. Az egymásra következő győzelmek nem voltak alkalmasak Chák katonáiban a lelkesedést fokozni, de még is Komárom meghódítása több hónapba került. A királynak ezen évi (1317.) szeptember és october hónapokban kiadott okmányai így vannak keltezve: »in expeditione nostra sub castro Komarum; Datum sub castro Komarum, Datum prope Komarum.« November hónapban azonban már a király Visegrádról és Komáromról, mint bevett várakról beszél⁷⁶⁾. Igazam volt tehát, midőn fentebb állítám, hogy Komárom várát a király nem 1315-ben, hanem két évvel későbbben vette be és hogy az 1315-ben Komáromról tett királyi adomány csak a király ígérete volt, sőt még az 1317-ki megerősítő okmány is néhány héttel vagy nappal Komárom bevétele előtt, tehát a valóságos birtoklást megelőzőleg, a biztos győzelem reményében, boesáttatott ki Szegeden.

Visegrád és Komárom bevétele által végleg el volt vágva a békealkudozás fonala, mit az ezentúl kiadott okmányokban Chák Máté fejére szőrt gányczímek: »malae memoriae, damnatae memoriae, notorius, aemulus noster, capitalis regni nostri inimicus, turpi infidelitatis duritie obstinatus« stb. világosan bizonyítanak. De mind ez nem törte meg Máté úr szilárd és daczos kebelét. A termékeny és népes Mátyusföldnek nagyobb része, a téres Vág, Nyitra, Garam völgyekkel, még mindig birtokában volt, tömörülten környezve erős védvárakkal. Komárom veszteségét is pótolhatták az alsó Vág folyó mentében tőle függő erődök⁷⁷⁾. Annaira biztosnak tartotta még szabad járáskelését egész a Dunáig, hogy 1318-ban sz. Lőrincz tegnapiján Esztergomban személyesen mert megjelenni a keresztes ispotályosok (Johanniták) conventje előtt, kedves és

⁷⁵⁾ Fejér C. D. T. VIII. vol. II. 69, 82, 293, 325.

⁷⁶⁾ Fejér C. D. T. VIII. vol. II. 52, 68, 70, 78, 98.

⁷⁷⁾ Fejér C. D. T. VIII. vol. II. 94.

hív lévai várnagya Gyula részére felvallást teendő; mi egyszerűsrendetlenség batorságának is jele, mert ezen szerzet volt az leginkább, mely a rozgonyi esatát ellene döntötte el⁷⁰⁾. A királyi sereg ezentúl folyton nyugtalanította ugyan kisebb kapdosásokkal Mátyusföldét és gyengítette Chák hatalmát, de fővárai, jelesen Trencsin, Nyitra, Léva és mások vitézül verték vissza mindenkor a támadást. Megedzett védelmezőiket a balszerencse utolsó percig nem volt képes Chák iránti hűségük- és feláldozásukban megrendíteni. Chák halva feküdt már, mikor ezen várak, egykori hatalmának le nem győzött utolsó hírnökei még fennállottak. Léva vára és derék védelmezője Gyula ispán, az egykori előkelő Bars megyei Tapolesányi családnak törzse, urát vesztve, a királynak önként meghódolt; így tettek mások is⁷¹⁾, de Trencsint csak kemény és hosszú ostrom után sikerült az oda sietett királynak bevenni⁷²⁾.

Történt pedig ez midőn irának egy ezer háromszáz huszonegy esztendő, Trencsini Chák Máté halálának évében, melyről már más helyen tüzetesen értekeztem. (Századok 1872-ki évfolyam 190). Eddig történetíróink a hazai krónikák ama különös tartózkodását, melylyel 1318. után Chákról mélyen hallgatnak, arra magyarázták, hogy ő ezen évben megszűnt élni. De ez téves felfogás. Hiteles okmányaink világánál ugyanis és az egykoru cseh királyi krónika tanúsága mellett képesek vagyunk egész határozottsággal megállapítani Chák halála esztendejét és napját. Chákra még mint 1320-ban előre és a megyei ügyek gondos figyelőjére hivatkozik hív párttársa Sági Sárkai Vörös Bede⁷³⁾. Ugyanazon évben kiadott Chák egy telepítési szabadalmat, melyről fentebb emlékeztem⁷⁴⁾. Ezek próbák arra, hogy még 1320-ban életben és tevékeny volt. De már 1321-ki május 1-ső napján

⁷⁰⁾ Függelék B.

⁷¹⁾ Fojér C. D. T. VIII. vol. VI. 53. Hazai Okm. III. 67. Függelék C. és D.

⁷²⁾ Zichy Codex I. k. 219, 254. Fojér C. D. T. VIII. vol. II. 26. 357, vol. III. 229.

⁷³⁾ Fojér C. D. T. VIII. vol. II. 287.

⁷⁴⁾ 1872. ki Századok. 43. I.

kezdődő nyolezadkor a pannonhegyi benczés apát tiltakozása Chákról, mint akkor legközelebb megholtól beszél. Ily előzmény után teljes hitelt kell adni az idézett cseh krónika írójának, ki midőn Cháknak a szomszéd Morva földön tett kalandos becsapásait, a cseh királylyal viselt háborúját, megbékélését és más viszonyait szorgalmasan megírta, a tudomására jött halála idejét is, 1321-diki marezius 18-ik napját, érdemesnek tartá feljegyezni⁷⁵⁾. Ez tehát Chák halálának igazi esztendeje és napja.

IV.

Ezzel Trencsini Chák Máténak a felemelő szerencse és leverő balsors közt változó életrajzát megírtam volna; de a magamra vállalt feladásnak teljes lerovása még kötelességemmé teszi, Chák számára a győző párt és történetíróink szigorú elítélésével szemben, az eddiginél igazságosabb nevet és helyet hozni indítványba történelmünk lapjain

Ha Chák Máté életpályáját részrehajlatlanul meg akarjuk bírálni, mulhatlan szükség azt több időszakra osztani. Ez nagyon lényeges. Történetíróink legjelesbjei abban egyetértenek, hogy a meddig Chák a szabad királyválasztási jogot képviselte és mellette fellépett (1308-ig), hazájának érdemes fia volt; csak azon túl, midőn Károly királyságában önként beleegyezett és ellene fegyvert ragadott, lett lázadó⁷⁶⁾. Én másképp osztom fel Chák életpályája időszakait. Szerintem az első időszak Cháknak a közélet terén 1287-ik évben történt megjelenésétől egész 1304-ig, tizenhét év tartamán átkun László, III. András és Cseh László királyok országlása idejére esik. Ekkori életpályája hazafias és érdemtelen. Kétszer veri ki a lázadó Gúszing Miklós bitort nádort Pozsony és Detrekő várakból, visszahódítja az osztrák kalandor hadaktól a határszélt, a pártos uraktól a Pozsonymegyei erődket, visszaadván az illető tulajdonosoknak, sikeresen ellentáll a

⁷⁵⁾ Dobner Men. H. R. Boh. T. V. Chron. Aufl. Reg. 351.

⁷⁶⁾ Horvát M. Magy. Tört. II. k. Szalay L. M. Tört. II. k. Salamon F. Budapesti Szemlében 1863-í évfolyam. A Brebiri grófok.

szabad királyválasztási jogot aláadni törekvő pápai pártnak, és kivívja e részben a nemzet függetlenségét és souverainitását; de hogy legjobb szándéka, a jeles cseh apakirály választása és Magyarországunk a szomszéd Cseh és Lengyelországgal való egyesülése iránt, a szerencsétlen csillagzat alatt országunkba hozott cseh királyfi által megghiúsult, az Cháknakbe nem számítható sorsvégzete volt.

Következik Chák életpályájának második időszaka, az országból kitakarodott Cseh László, másképp Venezel királysága kiteltével beállott interregnum kora 1304-től 1308 végéig. Ez szabad vásárt engedett mindenkinek. A mi roszt, a mi zavarok és garázdálkodások történtek ezen időköz alatt az országban, azt a legszigorubb bíró is nem másnak számíthatja be, mint a vívóhelyre akkor kiállott két praetendensnek és a mellettök buzgólkodó két törpe pártnak, a Károly és Ottó félének. Legkissebb rész sem esik ezen teherből Chákra, mert ő távol tartotta magát mindakettőnek kalandoros színtű zászlójától. Chák gondolatai ez időben, mikép az első királyválasztás alkalmával, a szomszéd tartományok szövetségét tervezve, szemel pedig túl a Lajtán királyjelöltet keresve, őt visszafartatva tették. Helyesen tett, hogy tervével nem hirtelenkedett és nem súlyosbítja ezzel az amúgy is bonyolodott királyválasztási mozgalmakat.

Ezen korban, midőn a magyarnak nem volt igazi királya, mert egyik elfutott, másik fogva volt, alkotó Máté úr Mátyusföldét, melynek ez által megszabadítója lett a nagy és kis zsarnokoktól, öre, védelmezője, de kis királya is. Ezen időbe esik, midőn Chák Ottónak bitorló nádorát, a Gúszingi Ivánt, a közép Duna vidékének dühös vadságu ostorát rabló fészékéből Esztergomból kivenni segítette.

Ha már ezen korszakot az elsővel együtt számba vesszem, mi huszonkét esztendő foglalt magában, elég érdemet találhat a részrehajlatlan történelmi eskütszék abbéli verdictjének kimondására: hogy ezen hosszú évek során Chák három királynak hív szolgája, hazájának pedig hasznos és becsületes fia volt.

Most térek át Chák életpályájának utolsó szakára. Vele kezdett 1309-ben és tart 1321. martius 18-án történt ha-

láláig. Chák megalkudván azon eszmével, hogy Károlyt királynak ismerendi, azt hiszem, minden utógondolat nélkül átment pártjára, habár még hatalmas volt az országban az ellenzéki párt. Gentilis bibornok is azt mondja, hogy Chák Károly részére állván, készségesen és előékenyen szolgálta őt. Azon okok, melyek miatt Chák a királylyal és az egyházzal, illetőleg annak fejével, a nevezett bibornokkal meg hasonlott, nincsenek sem a király, sem azon főpap irataiban híven és egészen bevallva. Az eseményeknek figyelmes összevetése által jutunk némely legpraegnansabb gyújtó okok nyomába. Egyike azoknak, mint már fentebb előadtam, a teljhatalomnak, melyet a bibornok rá ruházott, akadályoztatása, visszaalkuvása és elvételében keresendő. Másik, ennél is hatályosabb ok, melyet mind Gentilis, mind Károly hallgatással elnyomnak, az egyházi kiátkozásnak fokról fokra emelkedett fogatba vétele volt. Ezen főpap, ki erélyének annyi jeleit adta és megmutatá, hogy szavainak ura tud lenni, nem hiában hangoztatta a kiközösítési placatokban is a hitlenség büntetését, — fej- és jószágvesztést, — minden kötések, tehát az adósságok megszüntetését, az inquisitiót, mely rejtélyesen a máglyát is feltételezhette, a keresztes háborút, a holtak temetetlen hagyását: ezen mérges szerek bőszt dühbe hozták Chákot és pártját. Kit terhel itt, kérdem, a fogékony keblek lángba borítása, a belháború tüzkének odadobása? — A helyett, hogy azt az események hű előadásába foglalta volna a főpap, oly tényeket vett fel a király és Máté közti viszályok főpontjaiul, melyek természetüknél fogva nem eredményezhettek abszolút szakadást és belháborút. A kiközösítési bibornoki bulla szerint azon pontok következők: először a papi jószágok visszaadása (a világiakról nincs szó.) De ezen javak elfoglalása és pusztítása csak a botrányos egyházi átkok, következtései lévén, azoknak megszüntetésével a foglalások visszakerültek volna a tulajdonosok kezébe. Második pont Chák a kis nemességet hagyja annak szolgálni, kinek akar. Ez oly kisszerű, hogy azt a belháboru okának komolyan gondolni nem lehet. Harmadik pont: a királyi (inkább korona) jószágokból adjon a Trentsini valamit vissza, a többséget pedig tartsa meg királyi adományilag. Így szöve-

gezve, ezen sárlódási pont, igen enyhe és annyira kedvező Chákra nézve, hogy ha a valóságban ezen értelmén túl nem magyarázthatott, fel nem lehet Chák józan eszéről tenni, hogy azt el ne fogadta és teljesítette volna. Ezen tárgy Máté úr vagyoni, illetőleg birtoklási állapotának vizsgálatára vezet bennünket. Chákra nagyszerű jószágok háramlottak atyja, nagybátyja és testvére után. Atyja és nagybátyja V. István király kegyencei, később Kun László alatt nádorok lévén, idősb Máté pedig a marbeeki nagy ütközetben a győzedelmes magyar hadak fővezére, már ezen utakon is terjedelmes jószágokhoz juthattak. Sajnos, hogy a családi okmányok elvesztével, nem vagyunk képesek elsorolni birtokaikat; csak holmi gyér nyomok és töredékek után esnek némelyek tudomásunkra, melyek szerint az öregebb Máté volt Komárom a hozzávalókkal, Zsombok, Nagy-Tapolcsán; Chák Péteré voltak az adományos Zincze föld (mostani Szenitz a Morva határszélén) a felső Vág és Nyitra völgy várainak és birtokainak egyrészre. A mi Máténk már fiatalabb korában vétel és esere útján szorgalmasan szaporította örökségeit, így jutott (Zaj) Ugrócz, Vöröskő és Cseklész várak és jószágok birtokához⁵⁹⁾, de mennyivel több az, mit az elveszett családi okmányokból lehetne felderíteni? Egy Buda melletti várról azt mondja Gentilis, hogy azt a király bizta rá ideiglenesen. Ezeken kívül számtalan vár és jószágok birtokában találjuk Chákot a belháboru lefolyta alatt, melyeknek szerzési módjáról nem bírnunk tudomással. Nem kétlem a király és bibornok panaszai valóságát, hogy azoknak egy részét foglalás által szerezte; olyanok voltak a visszatérítés okából elfoglalt egyházi javak; olyan a Forgács elődöktől jószágai pusztítása megbosszulásáért elvett Gimes vára nagyszerű tartományaival; olyan az idézett esch krónika szerint Holics vára is, mely habár magyar földön feküdt, de régtől fogva a cseh királyi család tulajdonát tette. Ennyi roppant sokaságú várak és jószágok közepett »valami keveset« visszatéríteni a királyi jószágok fejében vajmi könnyű lett volna, ha azt maga Chák határoz-

⁵⁹⁾ Fejér C. D. T. VII. vol. III. 108. T. VI. vol. II. 46. T. VIII. vol. II. 524. Függelék. B, C.

hatta volna meg, mikép a bibornok iratának szövegéből kell kivenni. Ha pedig a visszaadandók mennyisége- és minőségének meghatározásából netalán viszályok keletkeztek volna a király és Chák közt, például ha Komárom vagy Trenesin várakat kívánta volna Károly király, itt adatok hiányában megítélni azt, kinek a részén volt az igazság, nem vagyunk képesek, de azt sem fogadhatjuk el, hogy a királyi követelés volt törvényes és alapos; mert a királyi javak, különösen a várjavak és várispánságok jogtermészete a régi magyar közjognak legbonyolodottabb és legingadozóbb tárgyát képezi; és habár IV. Béla az eladományozott egykori várjavak visszaszedésének tettelegesen gyakorlatába tette magát, utódai is követték, de az soha állandóan és következetesen nem érvényesítették, később pedig törvények és usus által megszorítottak. Így az 1291-ki törvény is már kimondotta, hogy IV. Béla és V. István adományai vissza nem vehetők, Kun Lászlóéinak is egy része, melyek »juste et legitime« keletkeztek, szintén nem. Mennyi támpontot szolgáltathattak ezen bonyodalmas kérdések Chák netaláni vonakodására? Én tehát ezen tárgyat sem tekintem olyannak, melyen hajótörést szenvedett volna Chákkal a kiegyezés, és fentartom előbbi nézetemet a belháboru valódi okait illetőleg, melynek meggyújtását és felelősségét a király és bibornok magoktól eltávolítani és Chákra tolni kívánván, a döntő okok helyett mellékesekre támaszkodtak.

A belháboru tehát kitört és a mi ennek kisérétében jár, az ellenségeskedések minden nemeinek serege, — mind egy mind más részről — Intra et extra muros — napirendre került. De ezeket hűszigornan róják fel történetíróink Cháknak, oly színben tüntetvén fel, mintha ő az egész vele tartó pártért és hozzávalóiért felelős lenne, és mintha a visszatérítés fejében történt hibák az állam rendes békés körülményeiben követték volna el. Az egykornak nem így vették és bírálták ez eseményeket, tehát a mi felfogásunk sem terjedhet azon felfogás határain túl. Gentilis bibornoknak, ki e részben a szélső bal nézeteit képviselte, e tárgyról gondolkozási menete ez: habár, ugymond, a sok általa (érti Chákot) elkövetetteket keservesen és türelmesen vette, remélvén mint barátját és

szerezett fiát, ki fogja a királylyal engesztelni és az igazság útjára visszavezetni, mely kiengesztelés könnyebb eszközzése végett neki nagyokat ajánlott és viszonzásul a józan ész által tanácsolt keveset kívánt tőle; itt elsoroltatnak a fentebb idézett kiegyezési pontok; s aztán így folytatja: térjen tehát vissza és tegyen eleget, nemcsak fel fogja akkor a bibornok Chákot oldatni az ellene hozott ítéletek- és büntetésektől, (érti az excommunicatit és interdictumot), hanem más kegyek- és kedvezésekben is, mint már elébb, részesítendi. A tapasztalt biboros főpap bele találta magát a tetteleg akkor hazánkban is, mint másutt divott, ököljog setét fogalmaiba, melyekre nálunk az arany bullának resistendi facultasa is volt építve, és mely még a törvénykezés terén is a sérelmeseknek vélt ítéletek ellenében alkalmazott kard vagy más fegyver felemelésében századokig emlékül fentartatott. Ezen időbeli várurak épen nem gondolták, hogy túl mennek a nemesi jogok és kiváltságok széles határain, ha a királyok nem tetsző rendeleteit fegyverrel kezükben mellőzték. Magán Károly királyon is nem lehet nem venni észre, hogy országlása kezdetén, míg meg nem erősödött trónusa és kényuri kormányzása, reá is hatott ezen fogalom; mert nem tudunk esetet mutatni, hogy a lázadó várurakon, kiket legyőzött, a hűtlenség büntetését végrehajtatva volna. A győzelemmel megelégedve, a »status quo ante« állapotot engedte életbe lépni. De viszont Károly király is nem sokat törődött a törvények és a nemzet jogai megtartásával, mint az ellene kétszeresen is a pápához felírt panaszok bizonyították, melyek közt, habár nagyon súlyosak, a legnagyobbat nélkülözzük, mely abból áll: hogy a nemzet szabad királyválasztási jogát, melyet a pest-rákosi hongyűlésen maga Gentilis is elismert, és melynek ilyen elismerésére volt alapítva Károly legitim királysága, azzal kiátszotta, hogy országlása kezdetét nem ezen 1308. évtől, hanem a törvénytelen és a nemzet többsége által soha el nem ismert betolakodás idejétől 1301-től számítá. Hogy ez kivált Chákot, ki ezen nemzeti függetlenségi és szabad királyválasztási jogért annyit áldozott és fáradozott, mélyen sérthette, méltán feltehető; de Károlynak első lépése is az országba Chák irányában szabálytalan és sértő volt, mert Nyitrame-

gyét a törvények kettős tilalma ellenére egy, úgy látszik magával hozott, olasz papnak 1302-ben örökös főispánsággal adományozta, tehát azon vármegyét, hol Chák a legnagyobb birtokosok főbbike volt és ezt akkor tette, mikor még ezen vármegyében Venezel királysága és Chák nádorsága erős lábon állott, az övé pedig bitorlásnak tartathatott.

Távol van tőlem Chák életpályájának ezen harmadik időszaka tetteit, úgy mikép az első és második időszakiakat kiemeltem, helyeselni; de mindazáltal a beszámítás a felhozott jelentékeny okok miatt tetemesen enyhül, és nézetem szerint nem árnyékolja be a huszonkét évi életpálya érdemeit, melyekre való tekintettel Chákot a Gúszingiekkal arányosítva, a történelem lapjain még mindig elég tisztos hely illeti meg. Amazok ellen III. András és Károly király roppant vádat emelnek, midőn rájuk olvassák, hogy ők az országban a négy király alatt lábra kapott minden rosznak kezdői és okozói, kik közül Iván a király halálát is szomjazta ^(*), holott Cháknak életpályája a három király alatt hazafias és érdemteljes, és Károly király élete ellen nem volt irányozva.

Ezt csak azért hoztam említésbe, hogy a nagy érdemű Szalay Lászlónak, ki Chákot még a Gúszingieknél is feketébb színben tüntette fel, ezen nem igazolható bírálatát visszatartsam. Feltűnő, hogy épen tőle jön ez, ki máskor oly gondosan lelkiismeretes volt a jellemzésekben és kinek 1308. után Chák tetteit nem az anarchia, hanem a reá következő belháboru mérve szerint kellett volna megítélni, mi Cháknak egészen más, igazabb alakot kölcsönöz vala.

Legigazságosabb megbírálása Cháknak a Mátyusföld elnevezésében és alkotásában van képviselve, mert abban a közép nemesi osztály és a nép érzelmeinek hű kinyomata tükröződik vissza.

Chák Máté a nagy országban egy kis országot alkotott. E kis ország az ő nevével Mátyusföldnek nevezetik. A király nélküli fejetlen ország szüksége és a védetlen középosztály és nép érdeke, kik a vetélkedő pártosok és várurak garázdálkodásai alatt nyögtek, szolgáltatnak Chák-

^(*) Fejér C. D. T. VIII. vol. III. 593. T. IX. vol. VII. 716.

nak alkalmat Mátyusföldét megalkotni. Már Gentilis bibornok látezik ezélni létezésére, midőn hírhedt kiközösítési határozatában a Cháknak alávetett és engedelmeskedő földet említésbe hozza: »*terram sibi subjectam et obedientem.*« Első biztos nyoma Mátyusföld nevének és létének Mária királyné 1384-dik évi parancsában jön elő ilyen kitétel-lel: »*quedam terra Mathei circa fluvium Vag.*« Az okmány trenesinmegyei Nedeeze nevű faluról szól ⁸⁷⁾. Ezen adat mutatja, hogy már ekkor oly köz szokássá vált és életbe ment a Matyusföld elnevezés, miszerint a királyi cancellária sem térhetett ki előtte. De ennél tüzetesb ismertetést nyerünk a Mátyusföld név országos és diplomatikai használatáról és annak álladékaról az ország rendének 1445-iki decretuma által, melynek 5-ik czikke az országot négy kerületre osztá fel ek-kép: első Erdélyt és a tiszántúli részt tartalmazza, második kerület a tiszáninneni és dunántúli részeket foglalja magában, harmadik kerület a Kassa táji, végre a negyedik kerület a mátyusföldi. (Hibásan *terra Mathiae* a correct *Matthaei* helyett). A kassatáji és mátyusföldi kerületek álladékat és választó vona-lát egy más 1445-ki okmány által teljes szabadosággal tud-juk meghatározni. Ugyanis a kassatáji kerülethez tartozó és Szinán összejött vármegyék ezek voltak: Abauj, Zemplén, Szepes, Bereg, Ung, Sáros és Szaboles ⁸⁸⁾. Maradtak e szerint a mátyusföldi kerület álladékaul következő vármegyék a Kárpátok és Duna közt: Árva, Liptó, Turóc, Zólyom, Tren-esin, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Pozsony, Komárom és Esz-tergom, ezen utoljára nevezett három megyének azonban csak a Dunáig nyúló részei. Ez volt tehát eredetileg Mátyusföl-de, s beillett, mint mondám, kis országnak.

Történetiróink: Bonfin, Wranchieh, Istvánfy, a Sáros-pataki Krónika, Pethő Gergely, Kálnoky István, a Corpus Juris kiadó és Magyarország régibb földrajz írói: Oláh Miklós, Szentiványi Márton és mások szintén tanúskodnak a Mátyus-föld név folytonos használatáról, azon különbséggel, hogy

⁸⁷⁾ Fejér C. D. T. X. vol. I. 153; 205.

⁸⁸⁾ Kovachich Suppl. II. P. 19. Horvát M. Tört. II. k. 363. Szalay III. k. 79. Teleky Hungaryak Kora. X. k.

annak némelyek egyik, mások másik részét hozzák em-lékezetbe. Legtöbb részletességgel említi annak álladékat Istvánfy, ki az 1529-ki és 1599-ki török pusztítást, melyet Wranchieh és a Sárospataki Krónika csak általánosan Mátyus-földön követtetnek el, a Vág, Nyitra, Garam és Ipoly folyók közti vidékekre, Nógrádig és a Dunáig terjeszti, mint szélső pontokig, következő az idézett 1445-ki decretum értelmében. Utóbb a XVII. század közepétől kezdve már a történelmi és földrajzi irodalom termékei Mátyusföldnek több egykori ré-szeit feledékenységre jutottaknak mutatják, és mind inkább szűkebb határok közé szorítják azt. Például Kálnoky, Rákó-czy hadaival Nógrádon és Honton keresztül menve, csak ak-kor tartotta a sereget Mátyusföldre érkezettnek, mikor Léva vára alá jött, naplójában ily kifejezést jegyezve fel: hogy Lévánál Barsban kezdődik Mátyusföldre ⁸⁹⁾. Sokkal tar-tósabb gyökeret vert e név a nép emlékezetében. Öt század folytonos használata után, mely idő alatt országok nevei mo-sódtak el, négy vármegye népe őrizte meg maig a Mátyusföld név használatát, tudniillik Pozsony, Nyitra, Komárom és Esztergom, mindenik közülök egy részben. A esalóközlek magukat nem, hanem azokat nevezik mátyusföldieknek, kik az ugynevezett érsekújvári Duna és Vág vize közt laknak. E vidéket tehát Mátyusföldnek nevezik a benne lakók is; Nyitra vármegyének alsó-nyitrai, Komárom vármegyének udvardi és Esztergom vármegyének párkányi járásaiban letelepült magyarok szintén még mindig mátyusföldieknek hívják magu-kat ⁹⁰⁾. Ha már föntölóra vesszük, hogy Chák el volt az egy-ház által átkozva, a király által hűtlennek bélyegezve, jószá-gai holta után elkobozva, intézkedései megsemmisítve, szóval minden öt illető a hatalom által elnyomva, és mindezek el-lenére még is a birtokában lévő nagy földterület, mintegy kü-

⁸⁹⁾ Bonfin III. L. 3. D. Wranchieh Men. Hist. Irók II. k. 257. követk. III. k. 32. Istvánfy Hist. R. Hung. L. XI. 482. Sárospataki Krónika M. Tört. Tár IV. k. 61. Pethő G. Krón. 147. Kálnoky Erdélyi Tört. Adatok IV. k. 145. Oláh Miklós Versei Kálnay Imréhez, hol a barsmegyei Rendve falut Mátyusföldinek mondja. — Szentiványi Paral. 22. Topogr. R. Hung. 424.

⁹⁰⁾ A magyar nyelv Szótára IV. k. 144.

lőn tartomány az ő nevét vette fel, méltán kérdi magától és másoktól a történetek és az emberi keblek sajátságainak figyelmes vizsgálója: mikép, mi oknál fogva és kik által lehetkezhetett egy ily névöröktetés feltűnő jelene? Erre a legbiztosabb tanúságot szolgáltató tények adnak feleletet: Mátyusföld és annak, a várurakon kívül minden lakói, jelesen a közép és néposztálybeliek, megszabadulván Chák védelme alatt a fejetlenség zaklatásaitól, kivívott külön kormányzását és közigazgatását vagy önként, vagy belevonva, mi egyre megy, elfogadták és ezen állapotba való megnyugvásukat, mintegy ösztönszerűleg akarván kifejezni, az ekkép elkülönített földet Chák Máté keresztnéve után nevezték el, és daczára Chák tragicus végzetének, mint ha hallgatag decretálva lett volna, oly összhangzatos és tömörült állandósággal fentartották, mely előtt a nagyok, a hatalom és maga az egész nemzet meghajolt és a népszavát sajátjává tette.

Mátyusföldnek ezen elkülönített kormányzása, majd csak nem viszhangja volt volna azon teljhatalomnak, melyet egykor Gentilis bíbornok Cháknak az egész országra nézve adott kezébe, de ő azt az egyházzal és királylyal történt meghasonlása után sem akarta kibocsátani. Téves azonban Mosócynak a Corpus Juris első kiadásába felvett azon állítása, mintha Chák Mátyusföldével egészen elszakadt volna az anyaországtól és fejedelmi hatalmat negélyezett volna. Ez nem áll. Chák sem országgyűlést nem tartott, sem új törvényeket nem alkotott, sem a régieket meg nem szüntette, sem külön pénzt nem vevetett, sem agráriusi adományokat, kivéve a magáéból, nem osztott; szóval: souverain hatalmat nem gyakorolt. Az összeköttetést az anyaországgal annyira megőrizte, hogy, mint láttuk, 1318-ban maga is igénybe vette az esztergomi ispotályosok conventje hatóságát, Gyula várnagyát pedig utasítá, miszerint a mátyusföldi birtokról szőlő adománynak privilegialis kiadását az esztergomi vagy más káptalannál eszközölje. (Függelék C alatt.)

Chák hatalmi köre tehát a nádori gyűlésekre, a véderő, törvénykezés, közigazgatás önálló kezelésére szorítkozott; a király hatalmát ellenben annyira száműzte Mátyusföldről, hogy az egykorinak, sőt még ezek unokái is, Károly királyt

Mátyusföldön csak Chák Mátéra következett utódnak tartották. Így például 1351-ben némely barsmegyei helységek határai lévén kérdésben, a középosztályu igen tekintélyes Simonyi család emberei azokra vonatkozólag ekkép nyilatkoztak: ezen határok, ugymond, még Máté (Chákot értik) idejében és utána Károly király országlása idejében léteztek²¹⁾. Szintén erre ezelőzött Domonkos Hont megye főispánja is 1358-ban Kont nádor gyűlésén bizonyos földről azt állítván, hogy azt Máté nádor idejétől — a tempore Mathaei Palatini — bírták az illetők²²⁾.

Hogy Chák kormányzása és igazgatása a mátyusföldi közép rend és nép vagyon- és személy biztonsága jogos igényeinek (levonván a visszatörles és belháboruból folyt zaklatásokat, kivált az egyház irányában) megfelelt, azt a névöröktetésben kifejezett bizalmi szavazaton kívül, mely e tekintetben általános bizonyító érvül szolgál, még egy nevezetes coneret adattal illustralni kívánom.

Sági és Sári Vörös Bedének, Hont és Bars megyei közép rendű birtokos nemesnek, kit már mint Cháknak belsőbb hív barátját és párttársát ismételve felhoztam, egy szolgálja a esőörtökhelyi bírói fiát megölén, Bede az apa által e miatt 1320-ban támasztott bílnpert a Bars megyei képviselő békebírák eleibe vitte, kik azt úgy intézték el: — per probos viros arbitratum fuerat, — hogy Bede megfizeti szolgálja helyett a vérdíjat és ezzel a kereset úgy Bede, mint szolgálja ellen végkép megszűnik; miután tehát Bede a fizetést teljesítette volna, a nevezett bíró kötelezte magát, hogy ezen elintézésről és barátságos egyezségről Máté Mester (Chák kegyeltes neve) okmányát megszerzi és általadja Bedének biztonságára²³⁾.

Ezen okmányból a közvetkezőket tanuljuk: először, hogy Mátyusföldön a polgári- és néprenditek személybiztonsága Chák belsőbb hivi irányában is védve volt; tanuljuk tovább belőle, hogy Mátyusföldön a megyei önkormányzásnak legjelesebb institutiója, a képviselők békebírótsága fentartatott és

²¹⁾ Függelék E.

²²⁾ Fejér C. D. T. IX. vol. III. 104.

²³⁾ Fejér C. D. T. VII. vol. II. 236.

végre tanuljunk abból, hogy Chák figyelme az igazság-kiszolgáltatásnak személy különbség nélküli gyakorlatára is kiterjedett. Ezzel egyszersmind meg volnának ezáfolva azon gúnyszavak, melyekkel a nyitrai püspök az ismeretes 1318-ki vádiratában a mátyusföldi közigazgatást és igazság kezelését ellenszenves elfogultságával illette; mely még Chák halála után is püspöki utódira átöröklött, kiknek egyike, a különben a magyar törvénykönyv első kiadásáért érdemet szerzett Mosóczy oly helyre, melynek minden gondatlan rágalomtól tisztának kellene maradni, Károly király törvényéhez irt rövid ismertetésében azt nem átalotta Chák ellen szenvedélyes kifakadással felhozni: hogy Chák a nyitrai főtemplomból Szent Szórád és Benedek ezüst koporsóját elrabolta. De helyesen ezáfolta meg egyházi megyéjének későbbi bív szolgája, a már dícsért Sztarek lelkész-kanonok idézett röpiratában azzal, hogy hiszen maga az egykoru János püspök sem beszél Chák elleni túlzott vádiratában ily ezüst koporsó létezéséről és elrablásáról; annál kevésbbé tanuskodhatott arról a harmadfél századdal későbbben élt Mosóczy; kinek tudni kellett volna, hogy a nyitrai főtemplomot igen is tisztára kirabolták, de nem a magyarok Chák idejében, hanem sokkal előbb Ottokár esehadai ⁹⁴⁾.

Ezzel értekezésem végéhez értem volna.—Távol van tőlem negéyezni, hogy ezen első rázásra lehullottak volna Trencsini

⁹⁴⁾ Der Wegweiser in der Trencsiner Burg-Ruine. 19. Fejér C. D. T. V. vol. III. 293. Sztarek inénti röpirata 20. lapján azt is írja: hogy mivel Chák nem csak Trencsin várát alakította oly erőssé, hanem a várost is köfalakkal kerítette be és annyira szépitette, miszerint ott a fejedelmek is kényelmes szállást találhattak; de még azon erős védműveknek köszönhető a város és vidék, hogy a Hussita és török becsapásoktól megkíméltetett: ezen oknál fogva Trencsin városa külön kegyeletből az egykori híres várur megőrkítése e mellékpét ércből öntette és századokon át ezen táblaletre tárgyát magánál híven megőrizve, csak nem rég (1852. előtt) a magyar Nemzeti Múzeumba küldé át. Ez igen szép hagyomány és emlék volna, ha a szaktudós régészek kissé meg nem ingatnák, kik oda vélekednek (Ipolyi püspök is), hogy az nem ábrázolja Chákot, hanem egykori szentereklyék őrizetére szolgáló horma volt, melyen például a győri Szent László hermája és több hasonló.

Chák Mátéről minden rá aggatott illetéktelen vádak; de annyit szabad mégis reménylenem, hogy az általam nem puszta állításokként, hanem okmányos adatok alapján összeállított életrajz oly támpontokat képes nyújtani további nyomozásokra, melyek Chák számára a történelemben eddiginél jobb hangzatu nevet eredményezhetnek.

En a történetíróknak Chák ellen kimondott ítéletét felelbezem »a male informato ad melius informatum iudicem.«

IGAZOLÓ OKMÁNYOK.

Függelék.

A.

Nos Matheus palatinus damus pro memoria quod Comes Zova et Adam filius suus ratione septem olivum (?) Nicolao Zubuk in nostri presentia in diversis terminis prout assumperunt et tenebantur quinquaginta marcas denariorum persolverunt et ad plenum sunt ab eodem expediti Prout dictus Nicolaus personaliter adstando id affirmavit. Datum Trencsinii in Octavis Pentecostes anno dni 1310.

Czech kézírata a nádorokról a Magy. Akad. könyvtárában.

B.

Frater Nicolaus magister et conventus cruciferorum domus hospitalis ecclesie sancti regis Stephani de Strigonio universis presentes literas inspecturis salutem in domino sempiternam. Ad universorum noticiam tam presentium quam futurorum harum serie volumus pervenire. Quod vir magnificus Matheus filius Comitis Petri quondam Palatinus de Trinchinio de genere Cachk. Ad nostram personaliter accedendo presentiam proposuit per hunc modum quod ipse considerans servitorum merita Nobilis viri Comitis Jula Castellani sui de Leva filii Comitis Hoslaw que sibi sepe et sepius in omnibus suis expedicionibus per effusionem sui sanguinis studuit exhibere in censanter ob recompensationem suorum servitorum quandam possessionem seu villam Kustapulchan vocatam prope

fluvium Kusitua existentem quae perpetualis extiterat eorundem Comitis Hoslaw et filii sui Jula ab antiquo et pro quadam possessione Heten vocata ac pro summa centum marcarum donavit dedit contulit et vendidit prefato Comiti Jula et per eum suis heredibus heredumque suorum successoribus iure perpetuo et irrevocabiliter possidendam tenendam et habendam quam quidem terram Kustapulchan vocatam prius et antea prefatus Comes Hoslaw pater ipsius Comitis Jula dederat per modum concambii et transmutationis predictae possessionis Heten vocatae et centum marcis Magistro Stephano filio Mathie concognato consanguineo et proximo suo fratri eiusdem possidendam tenendam et habendam. In cuius rei memoriam et perpetuam firmitatem ad petitionem et instantiam eiusdem Mathei Palatini et Comitis Jula snpredicti presentes concessimus sigilli nostri munimine roboratas. Datum in vigilia beati Laurentii Martiris. Anno Domini Millesimo tercentesimo decimo octavo.

Eredetije a budai kamarai levéltárban, melyről 1861-ki martius 21-kén az allevéltárnok aláírásával hitelesítve lemásoltatott.

C.

Nos Matheus palatinus filius Petri quondam palatini Notum facimus omnibus quibus presentes ostenduntur. Quod nos considerantes et aspicientes fidelia servicia ac servitorum merita Comitis Jule filii Hochlaw dilecti et fidelis Castellani nostri de Lewa que Idem in diversis fortune casibus et conflictibus nostris contra nostros emulos in nostri presencia et omnium hominum nostrorum cum effusione suorum sanguinum (igy) multocius se non parcendo viriliter exhibuit et inpendit. Licet maiora et plura mereretur, a nobis Tamen quandam terram possessionem seu villam nostram Kywstapolchan uocatam circa fluvium Kywssytua existentem, que prius hereditaria terra fuit predicti patris sui et Ipsius et per modum concambii alienata ab eisdem et ad nos extiterat deuoluta factum Ipsius concambii omnino re (voc) avimus et sedauimus Restituimus dedimus et contulimus Iterato eandem

ad manus Ipsius Comitis Jule et suorum heredum Heredumque suorum successorum cum utilitatibus et pertinentiis suis universis tamquam suum Jus hereditarium perpetuo possidendam tenendam et habendam. In Cujus Rei memoriam presentes cum pendenti nostro sigillo et duobus anuleis ad maiorem cautelam huius facti fecimus Roborari et volumus quod quam primum Idem Comes Jula Ipsum nostrum Privilegium ad Capitulum Strigoniense vel ad aliud transtulerit Ipsum Capitulum cum litteris suis privilegialibus velit confirmare tenoremque roborare. Datum Trenchyn in festo beati Martini (?) confessoris Anno domini Millesimo Trecentesimo decimo octavo.

Eredetiye szintén a budai kamarai levéltárban, melyről az allevéltárnok hitelesítve kiadá 1861-ben. A keltezésben hiba lesz, talán a júliusra eső Translatio S. Martini értendő alatta; mert ezen okmány a B. alattit, mely Szent Lőrincz napja előtt, vagy is augusztus 9-kén kelt, megelőzte.

D.

Karolus dei gracia rex hungarie fidelibus suis priori et Conventui domus hospitalis sancti regis Stephani de Strigonio salutem et gratiam noueritis quod magister Jula filius Hochlon fidelis noster quandam possessionem Malus vocatam in qua Ecclesia ad honorem beate virginis est constructa in Comitatu Borsiensi existentem asserens eam esse Homini sine herede decedentis et ex eo iure nostre collacioni pertinere pro suis fidelibus seruicys a nobis sibi dari et conferi perpetuo postulauit. Unde quia de qualitate et quantitate ipsius possessionis Malus et utrum nostre collacioni pertineat nec ne nobis veritas non constat fidelitati vestre precipientes mandamus quatenus uestrum mittatis hominem idoneum pro testimonio coram quo Deers de arma homo noster convocatis commetaneis et vicinis ipsius possessionis reambulet eandem per veras metas et antiquas et statuatur ipsi Comiti Jula perpetuo possidendam si non fuerit contradictum contradictoribus si qui fuerint ad nostram presenciam ad terminum competentem legitime

evocatis et post hec diem citacionis terminum assignatum nomina citatorum cum cursibus metarum tocusque facti serie nobis rescribatis. Datum in Wesegrad sabbato proximo post quindenae festi beati Mikabelis Archangeli anno Domini Millesimo terecentesimo vigesimo tercio.

Eredetiye a budai kamarai levéltárban, melyről a vett másolat így van hitelesítve: »Praesentem Copiam ex Originali Documento Caesareo Regio Caali Archivo Budensi prostante Stampilla carente desumptam quoad tenores eidem plene conformem esse testor appresso Officii sigillo. Budae 21-a Martii 1861. Joannes Keszler m. p. Caes. Regius Finantialis Consiliarius V. Archivarius. (P. H.) A privilegialis adományban is, melybe az iménti van foglalva, Gyula érdemei szintén csak általánosságban említettnek, de hogy az öröktére bizott (Léva) várnak feladása számíttatott be neki legnagyobb érdemül, kétséget nem szenved.

E.

Excellentissimo Domino Lodovico dei gracia regi Hungarie domino suo illustr. Conventus monasterii seti Benedicti de iuxta fluvium Gron orationes in domino continuas et deuotas. Litteras vestre Excellence reambulatorias pro magistro Nicolao filio Jacobi de Barakcha et Stephano fratre suo uterino recepimus cum reverencia in hec verba Lodovicus dei gracia rex Hungarie fidelibus suis Conventui eccle seti Benedicti de iuxta Gron salutem et gratiam. Dicit nobis magister Nicolaus filius Jacobi in sua et Stephani fratris sui uterini personis quod quedam possessio ipsorum Nog Ugroch vocata apud manus ipsorum habita reambulacione indigeret, super quo fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio si ledignum, quo presente Paulus filius Michael de Symoni vel Lencus frater eiusdem aut Johannes filius Barleus de Bossan aliis absentibus homo noster ad faciem dietae possessionis vicinis et commetaneis eiusdem circumquaque legitime convocatis et presentibus accedendo reambulet eandem per veteres suas metas et antiquas, novas juxta veteres

in locis necessariis erigendo reambulatumque et ab aliorum possessionibus metali distinctione sequestratam statuat eandem eisdem filiis Jacobi eo jure quo ad ipsos dinoscitur pertinere possidendam si non fuerit contradictum, contradictores vero si qui extiterint contra eosdem filios Jacobi ipsos ad nostram citet presentiam rationem sue contradictiones reddituros, et post hanc ipsius reambulationis seriem cum cursibus metarum nominibusque contradictorum et citatorum cum termino assignato si necesse fuerit nobis reseributis. Datum Bude sabbato proximo ante octavas festi sancti Georgii martiris. Anno Domini millesimo trecentesimo quinquagesimo primo. Nos igitur mandatis vestre Serenitatis obtemperare cupientes ut teneamur cum predicto Johanne filio Barleus de Bossan homine vestre celsitudinis Stephanum sacerdotem capellanum nostrum ad premissam reambulationem faciendam pro testimonio nostrum hominem duximus transmittendum. Qui demum ad nos reversi concorditer retulerunt. Quod feria quinta proxima post quindenae festi beati Georgii martiris ad faciem supradictae possessionis Nog Ugrouch vocata vicinis et commetaneis circumquaque legitime convocatis accessissent et cum inter eandem villam Nog Ugrouch et aliam Kus Ugrouch vocatam de erigendis metis mencio haberetur, Paulus et Leucus filii Mihaelis de Symoni coram nobis protestati fuissent eo modo, quod tempore Mathei Stephanus dictus Cheh possessionem Nog Ugrouch tenuisset, et Paulus filius Petri aliam possessionem Kus Ugrouch possedisset Istique duo prenotatas possessiones metali erectione ab invicem sequestrassent. Que mete temporibus ipsius Mathei et postea Excellentissimi domini felicis memorie Karoli regis ac etiam pro nunc incliti principis domini Lodovici moderni regis hucusque permansissent. Et in loco in quo predicti Paulus et Leucus metas fuisse ostendissent supradictus homo vester una cum testimonio nostro lapides huc illucque dispersos se vidisse retulerunt. Item Emericus filius Isyp famulus domini Nicolai regni Hungarie palatini simili modo fuisset protestatus. Quod in eadem possessione videlicet Nog Ugrouch quindecim annis officiolatum tenuisset et inter prenominate possessiones semper crecte mete habite fuissent in loco in quo supradicti Paulus et Leucus filii Michaelis eas

esse demonstrassent. Et cum secundum testimonium eorundem in eodem loco novas metas erigere vellent Ladislaus officialis de Kus Ugrouch famulus magistri Johannis filii Geleth nomine eiusdem domini sui ipsos a metarum erectione prohibuissent. Datum feria secunda prima ante dies rogationum. Anno domini prenotato. (P. H.)

Eredetiből, mely elébb gróf Mailáth Jánosné nagy-ugróczy, most gróf Keglevich István kis-tapolcsányi levéltárában őriztetik.